

המכון ללימודי השואה ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, ת.ד. 9288, חיפה 31092
gideonbe@012.net.il

בס"ד, אלול תשס"ו, ספטמבר 2006

 **ביטאון פורום שמירת
זיכרון השואה
והמאבק באנטישמיות**

גיליון מספר 9

עורך: גדעון רפאל בן מיכאל

תלאותיהם של יהודים במקומות מסתור בתקופת השואה

פתח דבר

לחברי פורום שמירת זיכרון השואה והמאבק באנטישמיות, *הפס* **והמרכזה!**

הפעם, אני מביא עדויות על תלאותיהם ואופן התמודדותם של יהודים במקומות מסתור בתקופת השואה.

התנאים במקומות המסתור היו קשים מנשוא. היו טרגדיות בתקופת השהייה במסתור, כמו אותו מקרה, שאבא סתם את פיו של בנו הקטן שפרץ בבכי בעת שהגרמנים היו קרובים למקום המסתור וחשש פן יתגלו המסתתרים מבכי התינוק. האב נאלץ לסתום את פיו של ילדו זמן רב וכתוצאה מכך, הילד נפטר מחנק ע"י אביו.

מערכת לחצים נפשית השפיעה על חלקם של המסתתרים שלא יכלו לעמוד בלחצים והם יצאו ממקום המסתור, נתפסו על ידי הגרמנים ונרצחו.

חלקם נדדו למקומות אחרים ושם נתפסו על ידי הגרמנים ונרצחו.
רבים גם ניצלו והצליחו להישרד עד סיום המלחמה.

הבאתי רק מספר עדויות מייצגות, הנותנות לנו תמונה המשקפת את התמודדותם הקשה של המסתתרים.

אין אני מביא את העדויות ההרואיות של יושבי הבונקרים בגטו ורשה וכן את סיפורה של אנה פרנק המתארת ביומנה האישי את קורותיה במקום המסתור בהולנד. את העדויות הללו אביא בביטאונים הבאים כאשר נעסוק בסיפור הגבורה של גטו ורשה וקורותיה של יהדות הולנד בשואה.

חיברתי עבור מערכת החינוך של העיר חיפה את החוברת: "חסידי אומות העולם תושבי חיפה". בתיקיהם של אותם חסידי אומות העולם הנמצאים בארכיון "יד ושם", מצאתי עדויות על אופן הסתרת יהודים על ידי לא יהודים במקומות מסתור תוך כדי הסתכנותם האישית בתקופת השואה. אותם מצילים היו מעטים מאד מאד!!! הם ראויים להוקרה על ידי העם היהודי. זאת נעשה באמצעות "יד ושם". אני אביא את סיפורם באחד הביטאונים הבאים כאשר נעסוק בחסידי אומות העולם.

כדי לשמור על האוטנטיות של העדויות לא שיניתי ניסוחים בעדויות, שאולי היה צורך לתקנם על פי כללי התחביר של השפה העברית.

גדעון רפאל בן מיכאל
יו"ר הוועד המנהל ועורך הביטאון

מקום מסתור בגטו רדומסקו. [ארכיון לוחמי הגטאות]

הַעֵקֶר שְׁתַּחֲיָה / אלה דור-און

עיירה פולנית. בבונקר בבור
חמישה יהודים זכו במסתור.
מחכים למזון, שאמור להביא
בחצות, כמסוכם, איכר פולני.

זה יומיים לא בא...
אם אירע לו דבר-מה
ימותו כולם מרעב וצמא.

הם מחכים שעות על שעות,
האם מחבקת את בנה הפעוט.
ילד יפה, כמעט בן שנתיים,
לשתות מבקש –
אבל אין טיפת מים...

הילד נרדם. בתום ליל-עלטה
בין יאוש לתקווה גמלה החלטה –
כאן בבונקר המוות בטוח
וממול השדה פתוח...

כיוכבד – האם מתקופת המקרא –
משלחת את בנה, כמו משה בתיבה,
לא למי היאור
כי אל שדה-הקמה –
שם תושט לו, אולי, יד רחומה...

לך בכורי, לך יחידי,
לבל ידעו שאתה יהודי.
גם אם נגזר שתחייה בין גויים,
העיקר, מחמדי, תישאר בחיים!

זוג זקנים יהודיים בהולנד במסתור בעליית גג. [ארכיון לוחמי הגטאות]

תוכן הענינים

עמודים

- פתח דבר 2-1
- שיר - העקר שתחיה / אלה דור-און 3
- עדות - זיידמן רות: "בבונקר - האקציה בצ'נסטוחוב" 12-4
- עדות - הירשל צימט ובנו שהקריבו את חייהם ולא הסגירו יהודים מסתתרים 12
- עדות - עדותו של קרמר יוסף שהציל את אחיו ששהו במסתור והקריב את בנו 17-13
- עדות - עדותה של פינקל-שיינברג מניה על שהותה במשך שנתיים במרתף 19-18
- עדות - פינקוס אוסקר: "אוד מוצל" 38-20
- ביבליוגרפיה 38

רות זיידמן

בבונקר - האקציה בצ'נסטוחוב

המקור: קובץ "זכור" ח, תשמ"ז, עמ' 69 - 77.
פרק מתוך ספרה "כוכב בעלטה"

עדות

רות זיידמן לבית דד'ובס הייתה בת 11 בפרוץ מלחמת העולם השנייה. היא ילידת צ'נסטוחוב ומעלה את קורותיה לכל אורך תקופת המלחמה. בגיל 16 יצאה מהשואה בשלום.

בספרה "כוכב בעלטה" היא מספרת על הקמת הגטו בצ'נסטוחוב, האקציות והגירוש, שהותה במסתור, בריחתה ליערות, העברתה למחנות בגרמניה ושחרורה. אני ממליץ מאד לעיין בספר חשוב זה.

עדותה על שהותה במקום מסתור - בבונקר, הינו תיאור המשקף מאות מקומות מסתור של יהודים נוספים בשואה. חוסר אוויר, חוסר מים, חוסר מזון יחד עם חרדות המוות ואי הוודאות ותמיד עם התקווה להינצל ולהישרד. זה היה מצבם של יושבי הבונקר.

פעילות ערה התרחשה במוצאי יום הכיפור תש"ג בביתנו. אבא, חרד ורציני במידה שלא היה מעולם, יצא ונכנס כשהשכנים אחריו, משוחחים בלחש, בסודיות מוזרה ומפחידה. הם החליטו שעל כולם לרדת למרתף עוד הלילה. "הורידו שתי מיטות, שני דליי מים ודלי אחד לשירותים", ביקש אבא מאחי ומגיס. אמא צררה במפה מספר ככרות לחם, העירה את אחי הקטנים וכולנו ירדנו למרתף.

המרתף היה בצריף שלייד ביתנו. בו גרה משפחת קולין. ב"בונקר" זה שהו עתה חמש עשרה נפש. הגב' גולדמן עם בתה. היא היתה אלמנה שדרה בבית הגדול מול ביתנו. במקרה, נכנסה אלינו במוצאי יום הכיפורים ואוזנה קלטה את דבר הבונקר; אבי הסכים לתת לה שם מחסה.

לפנות בוקר עלה בידינו להתמקם בפנים, ולפתע נקש יהודי אחד על הדלת: - "רחמו על אשתי ועל שלושת ילדי", התחנן. ברחוב קטדרלנה, כבר נתקבלה הודעה על אקציה והכל, אנשים נשים וטף נצטוו לעזוב את בתיים ולהתאסף בשוק החדש: רק חפצים מועטים הרשו הגרמנים לקחת", הוסיף היהודי. "הם הזהירו שמי שיימצא בביתו אחרי השעה 9 בבוקר, יירה במקום".

אבא לא יכול היה, להשיב פניו ריקם, למרות הצפיפות הרבה – "אלוקים יעזור לכולנו", אמר וקיווה, שהשעות הקשות, הללו יחלפו במהרה. במרוצת הבוקר הגיע בנו הנשוי של מר קולין שגר בשכונה אחרת וסיפר שהאקציה נפתחה בד בבד עם גירוש מן העיר. הוא הסווה את הכניסה לבונקר ע"י כיסוי עץ בדומה לרצפת העץ. על הכיסוי העמיס ארגזים עם בקבוקים, ועליהם פיזר חול, כך שנתקבל רושם כאילו לא הוזזו ממקומם זמן רב. על שתי המיטות שלנו "התנחלה" כל משפחתנו פרט לגברים. בני משפחת קולין ישנו על מזרון עם גב' גולדמן ובתה ועל הרצפה התמקמו אבא, אחי וג'יסי, והמשפחה שהצטרפה. אבא ביקש להימנע מדיבור כדי לשמור כמה שאפשר על הכמות הדלה של החמצן. למרות זאת כעבור שעות אחדות חשנו מחנק; 20 איש שרפו בנשימתם את החמצן במקום הקטן הסגור הזה. נר שהדליק אחי הבהב וכבה מיד. חשנו שלא נצליח להחזיק מעמד זמן רב. גב' קולין התעלפה ואחריה גב' גולדמן וגם עולמנו החל מיטשטש לעינינו. אבי ואחי להרים את מכסה הבונקר ולא הצליחו. מר קולין הצעיר עשה "מלאכה טובה... הוא שיער שהאקציה תימשך שעות אחדות בלבד ואחריה, כך הבטיח, יבוא בעצמו לפתוח את המכסה.

אבי נחלש ואחי החל מתנשם בכבדות; הם אזרו כוח ובתפילה לריבון העולם שיעזור להם - ולו לשניה אחת – ניסו להסיט במקצת את הכיסוי, זיעה ניגרה מפניו של אחי מנדל, שעם שמונה עשר שנותיו הצעירות וחוסן גופו התקשה מאד להזיז את המטען הכבד של המכסה המורכב מבולי עץ כבדים ומארגזי הבקבוקים; אלה הוסיפו על הכובד לאין שיעור. הוא נאבק מרות עד שלפתע חרקו הקרשים וזרם אויר צח חדר לריאותינו השוקקות. ה' הרחום והחנן לא נטש אותנו במצוקתנו.

רק כעבור שלושה ימים הגיע סוף סוף, מר קולין הצעיר. בפיו היו ידיעות על האקציה הנמשכת עדיין, רחוב אחר רחוב; הוא מקווה, אמר, שתסתיים תוך כמה ימים ... לדעתו, אמר מר קולין, כדאי שאחי וג'יסי יצאו מן הבונקר: - "הגרמנים זקוקים לצעירים בריאים לעבודה. לצעירים יש סיכויים טובים להישאר במקום, ובחיים", "פרט לזה, מבחוץ ניתן לעקוב אחר המתרחש ולהחליט על מועד שחרור המשפחה מן הבונקר".

אחי וג'יסי קיבלו את הסכמת אבי, נפרדו מכולנו ברגשות מעורבים, ועזבו את הבונקר. בינתיים הצטמק מלאי המזון שלנו למרות החיסכון שנהגנו בחלוקת הלחם והמים. כעבור ימים אחדים אזלו המים ואף פירור לחם לא נשאר. עתה נזכרתי בגעגועים, על האוכל שהשארתי על השולחן במוצאי יום הכיפורים. לו יכולתי לנגוס בתפוח אדמה אחד...

* * *

אבא, הרוח החיה שבחבורה, הבין שלא נוכל להתקיים ללא טיפת מים ועלינו לנקוט יוזמה. – "מי מוכן להצטרף אלי ולהביא מעט מים?" שאל. איש לא ענה... הכל ישבו ללא נוע, נרעשים ונפחדים. כל גיחה החוצה היתה עלולה להיות גזר דין מוות. ואז קמתי אני, הקטנה, והתנדבתי.

באישון לילה יצאנו, אבי ואני, מן הבונקר לשאוב מים מן הבאר שבאמצע החצר. מה טוב היה לנשום אויר צח! השמים היו בהירים, רקומים בכוכבי כסף ורוח קלילה ליטפה את פנינו וניגנה מנגינה מופלאה בין ענפי העצים שום קולות של בני אדם לא הפריעו את

ההרמוניה הזאת - שום צעדים - לא חריקת עגלה ולא נשיפות סוסים. בכל הגטו הגדול היינו רק אבי ואני בחיק הטבע, בחסות אלוקים ממרום. שלשלנו את הדלי מן האסל והוא התחכך בדפנות הבאר, ונקישתו נשמעה באוזנינו בקול רעם ... עצרנו נשימתנו והמתנו במתיחות נוראה כשאנו מחזיקים בדלי המים ללא נייע. רק לאחר זמן מה, כשאף גרמני או פולני לא הרעים עלינו בקולו, הרשינו לנשימתנו להשתחרר... בזהירות העלינו את הדלי, יצקנו את המים למיכל ונשאנו אותו לבונקר, שם כבר ציפו לנו כולם בקוצר רוח.

יום המחרת. נחרץ כבר אור, במרתף לא הבדלנו בין יום ולילה. לפתע שמענו איוושה, כאילו נגרר דבר מה על האדמה. זקפנו את אוזנינו והאיוושה נשמעה שנית. "האשנב!" תפסנו: "מישהו מסיר את שכבת האדמה שהניחו אבא ומר קולין על האשנב להסוואת הפתח לבונקר.

דממה מתוחה נשתררה במרתף. כל הלבבות פיעמו בחוזקה, ובחשיכה מוקלטת ננעצו כל העיניים בכיוון האשנב. פתאום חדרה קרן אור לבונקר וסנוורה את עינינו שמזה עשרה ימים לא ראו אור וכבר הורגלו לחושך. הסדק שבאשנב התרחב ואתו האור. בחרדה גדלה והולכת ציפינו לבאות.

"האם אתם חיים?" בקע לבסוף קולו החביב והמוכר של אחי, מנדל. לא הצלחנו לענות או להוציא הגה מן הפה, אך תנועה מסוימת, שאון קל, עודד אותו להמשיך:

- "כולכם חיים? נציל אתכם בקרוב! אנו חושבים עליכם ללא הרף!" אחרי רגע השתלשלו לתוך הבונקר שלושה בקבוקי מים וחתיכות לחם יבשות, קשורות אחת לשניה בחבל.

"כולנו חיים", הצליח מישהו לענות בקול רפה, ואז מיהר אחי לכסות את האשנב באדמה ונעלם כלא היה. אבי, שהיה אותו רגע במסדרון הקטן שמעל הבונקר, שם התפלל תפילת שחרית, הצטער מאד: כל כך השתוקק לראות את בנו ולשמוע את קולו... אך ההזדמנות הוחמצה.

באקציה, שנתקיימה ליד ביתנו ברחוב קורטקה, נחרץ גורלו של אחי. גרמני בשם דגנהרדט עמד ועם מקל קטן בידו החווה וצעק: 'שמאלה! ימינה! לעזרתו עמדו גם מספר נאצים נוספים. האנשים הצעירים ששותפו באקציה זו לא ידעו שמשמעות המילים שצעק הגרמני היתה "חיים" או "מוות", ואף לא ידעו איזה הוא הצד ה"טוב". אחי נשלח שמאלה, וגיסי - ימינה. כך ראו איש את אחיו בפעם האחרונה... הקבוצה שעמדה בצד שמאל, בה נכלל גם אחי, הוצעה לתחנת הרכבת והועלתה על הקרונות שהוליכו אותם הישר לטרבלינקה ... גיסי, ביחד עם קבוצת גברים מצומצמת, נשלח לעבודה.

* * * *

בינתיים עברו עלינו עוד שלושה ימים בבונקר, ללא קשר עם העולם בחוץ. הלחם והמים שהביא אחי אזלו. שמונה עשר איש התחלקו בהם ושוב התעורר וויכוח בדבר מצבנו שנראה נואש:

- "מדוע אנו מסתתרים?" שאלו אחיותיי את אבי. - הרי לא נוכל להישאר כאן ללא מזון ומשקה!"

- "אם נצא מכאן", השיב אבי "נגורש מן העיר".

- "ומה בכך מדוע זה כל כך נורא?" הקשו אחיותיי. "נגור במקום אחר וכמו אחרים נסדר גם אנו! כשתסתיים המלחמה נשוב אל ביתנו!"

איש לא העלה בדעתו שהגירוש פירושו תאי הגזים, טרבלינקה... אך אבא עמד בדעתו שעלינו להישאר כאן.

בליל המחרת, שבנו, אבי ואבי, ויצאנו, הפעם לגינה שליד ביתנו. לשכננו, ידענו, היו שיחי עגבניות; מן הסתם לא הספיק לקטוף את כולן... אולי נמצא כמה עגבניות ראויות למאכל.

הצטיידנו בסל והתחלנו לאסוף, לאור הירח, מכל הבא ליד. ולא רק עגבניות היו שם, אלא גם מלפפונים, בצל ירוק, צנון... לא אשכח את טעמן הערב של העגבניות הקשות, הירוקות; לקיבה הריקה וההומה, הן היו כמעדנים. ושוב חלפו ארבעה ימים. מר קולין הצעיר חדל לבוא. מאחי וגיסי אין סימן חיים, מצב הרוח היה בשפל. כל האנשים חיו מדוכאים ומיואשים. חשבנו שבבונקר זה, שאין ממנו מוצא, יסתיימו חיינו. רק אבא היה מלא תקווה ואמונה. הוא לא חדל לצפות לישועת ה' שתבוא כהרף עין. הוא גייס את כל תושייתו בחיפוש אחר פתרון, לפחות זמני, ואז עלה רעיון במוחו: "ביתנו סמוך לבית החרושת של ידידי, רייזמן, הסביר לי אבי את רעיונו".

"שמעתי שבבית החרושת עובדים יהודים למען הגרמנים, ושם הם גם ישנים ואוכלים. יש לשער שממטבחם עולה עשן; ובכן, גם אנו נדליק את התנור בביתנו!" – נדליק תנור? בביתנו?" לא ירדתי לסוף דעתו.

- "ראי", הסביר אבא בסבלנות, "לפי חשבוני, אם אצא איתך ואדליק את האש בתנור תוכלי את לבשל משהו מן הקמח שנשאר במטבחנו. איש לא יבחין שעשן זה שונה מעשן בית החרושת ... מה תאמרי על כן?"

הסכמתי, כמובן. וכן יצאנו באמצע היום בלב הולם, כאילו היינו גנבים העוסקים במעשיהם... אבא ביצע את המלאכה המסובכת של הדלקת התנור והניח אותי לבדי כדי ש"אבשל".

מצאתי את הקמח בארון המטבח והחלטתי לבשל כופתאות. ידיעותי בשטח הבישול היו לקויות, אם לדבר בלשון המעטה. מעולם לא התעניינתי בבישול ואילו אמי סברה שאני עדיין צעירה מכדי ללמדני; עתה הוטל עלי לבשל...

במלוא הרצון הטוב ובכוונה רצויה שמתתי סיר גדול עם מים על האש שהבעיר אבא. בללתי את הקמח במים וצרתי כופתאות. המים אפילו טרם רתחו כשהטלתי את ה"כופתאות" לתוכם ומיד נוצרה שם שכבה כהה ודביקה.

"מילא", אמרתי לעצמי, "ובלבד שהמים ירתחו וה'תבשיל' יתבשל". המים כבר עמדו בביתנו שבועות אחדים ואני למדתי בשעורי הטבע על התרבות החיידקים במים ועתה נזכרתי בשיעור זה... "שרק לא יחלו מתבשיל זה", חשבתי.

את הזמן בו המתנתי לרתיחת המים ניצלתי לסיור קצר בבית. נשמתי בהנאה את האוויר

הצח וספגתי את אור היום שלא היה בבונקר. בחדר האוכל היה השולחן ערוך; על מפה צחורה היו מונחים סכו"ם יפה וצלחות ממערכת הכלים החגיגית שלנו, ששאירות מסעודת מוצאי יום הכיפורים היו עדיין מונחים עליהן... תפוחי האדמה הוריקו מעובש. עמדתי ובהיתי בהם ושאלתי את עצמי איך יכולתי להשאיר מעדנים שכאלו ולא לאוכלם ... התנערתי באי שקט; אם אתגלה כאן אהיה אבודה. חזרתי למטבח והרמתי את מכסה הסיר - שמא רתחו המים. אותו רגע שמעתי רשרוש קל; הרמתי את מבטי והנה ביצבץ מעל הוילון קנה רובה, שחור ונוצץ. ברכי פקו ומלאו דקירות, "הכל אבוד", חשבתי, "הכל נגמר"...

על חוט השערה

שוטר פולני, במלוא הדרו, עמד מולי, ועל כתפיו רובה גדול.
- "מה את עושה כאן, ילדה?"
- "עבור מי את מבשלת?"
- "היכן מתחבאים היהודים?"
בעודו ממטיר את שאלותיו, חשבתי במאומץ, במהירות הבזק. "לא אגלה את מקום הבונקר ויהי מה", החלטתי נחושות: "אציל את הורי ואת משפחתי היקרה ממוות", חזרתי שוב ושוב על מחשבה זו. "אני בלאו הכי אבודה"..
הזדקפתי ואמרתי: - "אני בודדה כאן אני מסתרת לבדי בבית זה".
"איפה האנשים?" חזר השוטר ושאל - "לא תוכלי לשכנע אותי שאת לבד מתכננת לאכול תכולת סיר גדול שכזה".
חזרתי על תשובתי בעקשנות ובהדגשת: - "אני יחידה כאן, את התבשיל הכנתי לעצמי, לשבועיים. "אלוקים", התחננתי בליבי, "עזור למשפחתי היקרה לבל תתגלה"..
השוטר עמד מולי והסתכל בי במבט בוחן. לא נעתי ממקומי והכנתי את עצמי לבאות; הייתי מוכנה לכל דבר, ובלבד שהבונקר לא יחשף.
עמדנו כך, זה לעומת זה, והנה הגיעו לאוזני צעדים חרישים. "עוד שוטר מופיע", חשבתי. אך למרבה התימהון ראו עיני את אבי. הוא ניגש לשוטר ואמר לו: - "אמסור לך את התכשיטים, אם תבטיח לשמור על סודנו".
הפניתי את מבטי מזה לזה בתימהון. השוטר נתן הבטחה ואבי הצביע לפניו על צרור קטן שהיה מונח ליד הבאר. בצרור זה היו ארוזים תכשיטי זהב של כל אנשי הבונקר. השוטר יצא מן הבית, אסף את החבילה ונעלם כלעומת שבא.

* * *

כשהסיר הגדול בידי המרעידות חזרתי עם אבא לבונקר. התברר שמישהו מצא פרוסת לחם והתעורר ויכוח קולני בין האנשים המורעבים. השוטר, שעבר בגטו, שמע קולות ונקש על דלת הצריף. בבת אחת נשתתקו כולם, אבל אבא שהיה אמיץ לב, סבר שלא היו אלו דפיקות חזקות כפי שהגרמנים רגילים לדפוק. – "אולי יהודי מחפש עזרה", חשב אבא. - "יש להצילו". הוא ניגש לדלת, פתח אותה, נרתע לאחוריו: לפניו עמד שוטר פולני חמוש ברובה.

- "תן לי את תכשיטי הזהב שלך" דרש השוטר מאבא המבוהל.
- "אתן לך תכשיטים, בתנאי שלא תסגיר איתנו" השיב אבא.
בין כה וכה חשב השוטר לשוב ולהציץ גם לתוך הבית, שם מצא...אותי.
כפי הנראה חשב שאני שייכת לבונקר אחר ואולי יצליח לסחוט גם מן "הקבוצה השניה", משהו..

אמא קיבלה מידי את הסיר וחילקה לכל אחד "אוכל חם". בסיר הייתה כמות שתספיק לעוד יום, ואולי אף ליומיים. אבל הסיר התרוקן עוד באותו לילה בצורה כה יסודית, עד שלא היה צורך לנקותו ..

שוב חלפו הימים והלילות החד גוניים, והבונקר היה מרוקן מכל איש מאלו שהבטיחו לדאוג לנו, לא חזר מכיוון שלא הטלנו ספק ברצונם הטוב, נוספה לנו סיבה טובה לדאגה. חיינו היו תלושים לחלוטין מן המציאות הקיימת, ללא שביב של ידיעה וללא תקווה. שוב היה אבא היחיד שהזכירנו כי "אפילו חרב מונחת על צווארו של אדם אל יתייאש מן הרחמים" אסור לאבד את האמונה.

על כל-פנים המצב החמור דרש תשובה כלשהיא. אבא עלה למחסן שמעל הבונקר, שם ישב בודד וחיפש פתרון, ואז עלה בדעתו הרעיון המעשי: לחפש מזון בדירות הנטושות שמעבר לכביש.

ידענו שבדירתנו נעשו אותם דברים. בלילות שמענו אנשים חודרים לביתנו ולוקחים איתם בגדים, כלי מיטה, שמיכות חמות ומזון. לא היה בידינו למחות; לא רצינו שיוודע מקום מחבואנו בגטו הריק מאדם. עתה, החליט אבי, מותר לנו לקחת מזון בגלל פיקוח נפש. משהגיע לידי החלטה הציע אבא לי ולדוד, נער בן חמש עשרה שמשפחתו הצטרפה אלינו למחרת יום כיפור לבצע משימה גדולה זו. גם אני וגם דוד הסכמנו לצאת לפעולה. מחוז חפצנו היה הבית הגדול בן שלוש הקומות שממול ביתנו... כל אחד מאתנו קיבל לידיו שני סלים ובאמצע הלילה יצאנו את הבונקר. היה זה בנובמבר 1942, וכבר הרגשנו סתיו סגרירי וקר. דויד ואני חצינו את הכביש בהפרש של כמה דקות. ראשונה עברתי אני וחיכיתי, בחסות השער, לדויד.

- "לא כדאי לשנינו לחפש באותה דירה", אמרתי לו. - "אני אחפש בקומות העליונות, ואתה בתחתונה".

- "בסדר", הסכים דויד.

- בעוד שעה נפגש בקומה השניה, בסדר?"

- "טוב מאד".

חושך מצרים שרר במקום. הדירות היו זרות לי וקשה מאד היה למצוא את המטבח או את המזווה. החלונות והדלתות היו פעורים והרוח יללה בעדם. בקבוקים וצנצנות השמיעו צלילים שונים ומשונים. החלונות הפתוחים חרקו בקול וגם הבית נאק בקול נכאים.

אימה בחשיכה

בבית החשוך, המלא רחשים, גיששתי בחשיכה הסמיכה. בידי החזקתי קופסת גפרורים שנתן לי אבא לצורך נחוץ בלבד. בקשתי בכל ליבי לגרש את החושך, אך הבלגתי מחשש שניצוץ האור הזעיר יסגיר אותי...

צעד אחר צעד מיששתי את הכתלים עד אשר מצאתי, סוף סוף, את המטבח.

שורת ארונות שבהם מצרכים שונים שמחה את ליבי. במשך כשעה מלאתי את סלי כשנקישת דלתות מקפיצה אותי ממקומי וחלונות חורקים מפריחים, את נשמת. בכמה קולות מדבר בית ריק; שפה מיוחדת ובלעדית לעזובה ולשממה... בקומה השניה נפגשתי עם דויד שנשא אף הוא סל מלא בידו. - "נחזור עכשיו לבונקר", החלטנו, - "ונשוב כעבור ימים אחדים; יש טעם לחזור, אך לעכשיו - די".

אכן החושך, הרעשים המוזרים, צפצופי הרוחות, העיקו עלי ודכאו אותי. עלינו לחזור. עמדנו בשער הבית, סלינו בידינו, ולא יכולנו לחצות את הכביש. שלוות הלילה כוזבת: פעם מפריעים אותה קולות בני אדם, ופעם חריקת מגפיים. כשניסיתי בשלישית לחצות את הכביש שמעתי דיבורים ממרחק זה היה לנו תמרור זהירות. אינני יודעת כמה זמן עמדנו כך בחושך, בלילה ללא כוכבים, וחיכינו. לבסוף החלטנו, נעבור; אין לנו ברירה "ה' יעזור", אמרתי בלחש.

בחפזון חציתי את הכביש ולאחר זמן מה, דויד אחרי, נכנסנו כשהסלים הכבדים בידינו נתקבלנו בזרועות פתוחות על ידי קרובינו שלא יכלו לישון ותוך דאגה עמוקה עמדו כל הזמן ליד דלת הבונקר וציפו לנו. אבי נישק לי בראשי ושבחני בחום: - "באומץ ליבך את מצילה את כולנו ממות ברעב".

ליבי פחד ורחב לשמוע מילים אלו מפי אבי. כדאי היה לסבול גם אימה שכזאת ובלבד שיגיד אבא דברים יפים אלו.

בשבעה ימים התרוקן המלאי שהבאנו; הגיע הזמן לגיחה נוספת. - הפעם צוידנו בשקים. תכננו אף ביקור במאפיה שמול ביתנו - אולי יש שם קמח או אפילו לחם שנשאר מלפני האקציה. היתה זו מאפיה יהודית שאנשיה גורשו ללא כל התראה.

פרט לזה הוטלה עלי עוד משימה: גב' גולדמן, שהתגוררה בבית הגדול, ביקשה ממני להביא לה שרשרת זהב כבדה שהשאירה בביתה. - "משקלה של השרשרת מאתיים וחמישים גרם", אמרה. "אני מבקשת זאת ממך; מי יודע, אולי ניצל פעם, בתי חוה או אני, באמצעות שרשרת זו?"

מלווה בהנחיות מפורטות על מיקומה של השרשרת יצאנו שוב לדרכנו. הפעם יצאנו לפנות בוקר, כשהחושך מתפוגג במקצת, כדי שניטיב לראות ולא נאלץ לגשש בחשיכה. עמדנו והטינו אוזן: הישנם בזה קולות חשודים? כן, היו קולות, צלילי צעדים. אבל לא היה זה הצליל המרושע של המגפיים. אלא קולות של צעדים; הרבה צעדים מרגליים רבות. הסתכלתי בדויד; פניו החווירו. הוריתי לו בידי סימן ולחשתי: - "אחרי" ... ללא היסוס פרצנו לדירה שהיתה בבית הקטן שעמד על הכביש ונכנסנו לתוך המיטות הפרועות שנשארו שם. הצעדים הלכו והתקרבו, ואז קלטנו גם מילים בידיש ובפולנית. ואחר כך צווחות בגרמנית: "מהר, מהר, טמפו!" הצצתי מבעד לשמיכה החוצה וראיתי אלפי אנשים מבוגרים צועדים עם ילדיהם בזרועותיהם, ועל גבם מיטלטלות "צידה לדרך": הצעדה נתמשכה ונתמשכה והאנשים הנפחדים נשמרו על ידי הגסטפו, משני העברים. בידי אנשי הגסטפו היו רובים טעונים ובהם הלקו, מדי פעם, מהלומות אכזריות לכל מי שהתעכב מעט. לא הצלחתי להבחין אם היו אלו בני עירנו בלבד. התכרבלתי מתחת לשמיכה. רועדת מאימה. לאן הם מובילים את האנשים עם הילדים? לאן הם הולכים, כולם? ... מאוחר יותר נודע לי שהאנשים הובלו לתחנת הרכבת בצ'נסטוחוב. לאחר כל סלקציה היו שולחים אלפי אנשים ברכבת למחנה ההשמדה, טרבלינקה.

* * *

בתום שעה ארוכה, נדם הכל...שוב שקט הרחוב ונפש חיה לא נראתה. שבנו ויצאנו החוצה ושוב בדקנו את השטח; כשהשתכנעתי ש"השטח נקי" חציתי את הכביש. שמונת המטרים של רוחבו נראו לי רחבים כים: צעדים כה רבים היה עלינו לצעוד... הגענו, נפרדתי מדויד והפעם עלה הוא לחפש בקומות העליונות ואילו אני נכנסתי לדירתה של גב' גולדמן ולמאפיה. - "נפגש בעוד שעה, בערך". - "כן, נפגש ליד שער הבית הגדול". - "בהצלחה".

לודג' - פתח מסתור בעליית גג [ארכיון יד ושם]

במאפיה

פתחתי בחיפוש אחר שרשרת הזהב בדירתה של גב' גולדמן. לפי ההנחיות שקיבלתי היה במטבח אריח חרסינה שאותו יש להזיז. "האריח החמישי מצד שמאל, מעבר לארון התלוי", שיננתי לעצמי, אך הבהלה שעברה עלי השכיחה ממני חלק מהוראותיה ונאלצתי לעמוד זמן ממושך עד שמצאתי, סוף סוף את השרשרת. עתה החלטתי לגשת למאפיה שהיתה בחצר הגדולה המוגדרת בגדר עץ רגילה. הגעתי למאפיה בריצה והתבוננתי סביבי, לראות היכן יש לחפש לחם. "הנה מאפיה!" שמעתי פתאום קריאה בגרמנית, צעדים כבדים של מגפיים וקולות של גרמנים נלוו לקריאה זו. כהרף עין היה עלי למצוא מחסה. מבטי נפל על מערבול בצק גדול ובלי להתמהמה קפצתי לתוכו.

תוך דקות מעטות נכנסו שלושה גרמנים למאפיה ושוטטו בה כבתוך שלהם. הם החלו למנות את שקי הקמח ולרשום את מספרם והסתובבו בכל שטח המאפיה בנחת, כאילו היה זה רכושם מימים ימימה. עצמתי את עיני ועצרתי את נשימתי. ליבי הלם בחוזקה וחששתי שהם ישמעו כיצד הוא פועם... ידעתי שאם יגלו אותי יירו בי ללא רחמים ככלכל עזוב. הנאצים היו חסרי לב לחלוטין. אחד מהם נשען בגבו על המערבל ובמקל שבידו הקיש קצובות על המערבל. עם כל נקישה חשתי שהוא חותך בליבי...למזלי לא היה הגרמני הזה מוסיקלי ביותר, כנראה, ולא חש שהצליל לא היה צליל חוזר מכלי ריק. השעה נתארכה ונתארכה. כל רגע היה לי כשנה; הרגשתי שנשמתי הנה תפרח... ואז הפנית את ליבי הנרעש לאבי שבשמים: "אנא, רחום וחנן", התחננתי באילם, "הצילני מידי רוצחים אלו...רק בידך לעזור לי בשעה זו..."

* * *

בעבור כרבע שעה בערך, שלי היתה ארוכה לאין שיעור, שמעתי אחד מהם מפטיר: "למעשה יכולים אנו לעזוב את המקום". שוב הלמו הצעדים הכבדים, כשהם הולכים ומתרחקים. ניצלתי! אלוקים שבשמים שמע את זעקתי והושיעני. נשמתי לרווחה ומלאתי את ריאותי אויר. לאט לאט חזרה נשימתי לתיקנה. דילגתי מן המערבל החוצה, וחלצתי את עצמותי, ניערתי את השק שבידי והתחלתי למלא אותו מכל הבא ליד. עתה, כשהסכנה חלפה, התכסה גופי בזיעה קרה. ידי הלבנות כקמח הרטיטו. כל חפצי היה לחזור, ומיד, לבונקר, אל הורי האהובים. נזקקתי מאד לקרבתם המרגיעה ולחמימותם. אזרתי את כוחותי ואצתי אל שער הבית הגדול, שם כבר המתין דויד כששני שקים מלאים בידיו. השק האחד היה מלא במזון, ובשני הכניס חפצי ערך שונים - חליפות, מעילים, כלי כסף. שק זה לקח דויד בסתר; מן הסתם תכנן למלא אותן באותם חפצים.

חזרנו בשלום עם שקינו. בדרך אמר לי דויד: "שוטה את, רותקה". - "אני?" התבלבלתי. "שוטה?? למה כוונתך?" - "כוונתי, שאת מסכנת את חיך, לשם מה?" - "מה זאת אומרת לשם מה?" התפלאתי, "הלחם..." - "איני מתכוון ללחם", הפסיק אותי דויד "אלא לשרשרת. לדעתי השרשרת שייכת לך". - "אבל היא של גב' גולדמן!" - "נכון, אבל את הסתכנת, ואילו גב' גולדמן לעולם לא היתה מסכנת את חוה שלה. גם את תוכלי, אולי, להינצל ע"י השרשרת הזו, ואולי לעזור ליקיריך!" טענה זו נשמעה לי נכונה במידת מה, לכן לא עניתי לשאלתה של גב' גולדמן אם נמצא התכשיט, והפנית את אבי הצידה; סיפרתי לו, מה אמר דויד ושאלתי: - "האם צדק?" - "חס וחלילה!" התרעם אבי. "איך יכולה את להתלבט - השרשרת אינה שלך!"

התביישתי והחזרתי את השרשרת מיניה וביה. בתוך תוכי חשתי גאוות באבי אשר גם בתנאים תת-אנושיים אלו לא התפתה לרגע. גם על דויד כעס אבי משום, שלקח את הרכוש ונזף בו:

- "אין בזה שום פיקוח נפש, ואין שום היתר לקחת שום דבר פרט לאוכל".
- "בזמנים אלו הכל הפקר", התווכח דויד עם אבי. "מן ההפקר מותר לקחת"...

* * *

שוב נקף שבוע בבונקר, ושוב התדלדל מלאי המזון. במשך חמשת השבועות של ישיבתנו בבונקר לא התרחצנו וחשנו עצמנו מזוהמים. מצב הרוח היה בשפל. "מה יהיה?" שאלנו את עצמנו ללא הרף. "האם נגזר עלינו להיקבר כאן?" "היש סיכוי כל שהוא להיחלץ מכאן? ומנין יבואו המזון והמים?" ושוב היה זה אבא שלא נתפס ליאוש, וחשב רק חשיבה פורייה. הרעיון שעלה הפעם בדעתו היה להיעזר בבית החרושת רייזמן, הגובל בביתנו. אבא העריך שידידו הטוב, מר רייזמן, נשאר בודאי בבית החרושת שלו, אם כי הגרמנים מינו לבתי החרושת היהודיים מפקחים (קומיסרים) גרמניים. אולי יש לו עדיין מידה מסוימת של השפעה, כך שאם נשלח אליו שתי בנות בבקשת עזרה יעשה בודאי כל שביכולתו לעזור לנו. גם אמי הסכימה שעלינו לקיים קשר כלשהוא עם העולם, שכן לא נוכל להישאר בבונקר לזמן בלתי מוגבל, למחרת בבוקר, הוחלט, תצאנה הלה ורבקה למסען הגדול.

הירשל צימט ובנו שהקריבו את חייהם ולא הסגירו יהודים מסתתרים

עדות

לאחר חיסול הגטו בבוכניה ביום 2 באוגוסט 1943, נשאר עוד- כשלוש מאות יהודים, במסגרת "חטיבת עבודה" שמתפקידה היה לנקות את העיירה - אחד היהודים, בין אנשי החטיבה היה יהודי פשוט, אופה בשם צימט.

"הירשל צימט ובנו, נער צעיר וצנום אפו לחם בשביל ה"חטיבה היהודית", מתוך הקמח שהשאירו אחריהם יהודי הגטו. בנוסף לשלוש מאות היהודים שעבדו למען הגרמנים, בניקוי העיירה, נמצאו עוד כמאה יהודים מסתתרים בתוך "בונקרים". היהודים הללו גוועו ברעב, ממש, הם רעבו לפרוסת לחם או לטיפת מים. ובכן, מצפוננו של הירשל צימט לא נתן לו מנוחה, הייתכן שיהודים ירעבו ללחם, בה בשעה שיש לאל ידו לעזור להם, להגיש להם כמה כיכרות לחם, מתוך הלחם שהוא אפה.

הירשל צימט ובנו נהגו להתחמק מן המחנה בחשכת הלילה ולהתגנב לעבר הבונקרים, שם היו מוסתרים היהודים הנרדפים ולהכניס להם לחם ומים, בדרך זו הצליחו לקיים בחיים עשרות נפשות יהודיות, חיי אדם שריחפו בין חיים ומוות.

פעם בלילה ארבו הגרמנים הרוצחים להירשל צימט ובנו הצעיר, וראו אותם חוזרים עם סלים וכדים ריקים, הרוצחים אסרו אותם והובילום אל בית-העירייה כדי לירות בהם. הנאצים ברצותם לדלות מהם מידע על הבונקרים, הפרידו בין האב לבנו והבטיחו להם, שבאם יגלו את מקום הבונקרים, בהם מוסתרים היהודים - ישחררו אותם.

האב הנפחד, בחששו שמא בנו הנער לא יחזיק מעמד בניסיון קשה זה, התחיל לצעוק לעברו במלוא כוחו:

"גוזרני עליו בשם אלוקי ישראל ובגזירת "כיבוד אב" - שלא תגלה לרוצחים שום דבר!", ואילו הבן ניגש אל אביו החזיק בו וצעק לעבר הנאצים שהצמידו אליהם את כלי-נשקם :

- "רוצחים, ירו בנו, הרגו אותנו, אנו לא נגלה לכם שום דבר".

וכך, כששניהם חבוקים זה לזה, ניספו על קידוש-השם.

[המקור: י. אייבשיץ: בקדושה ובגבורה, עמ' 305, דוחובני.מ: "אונדזער שטימע", 13.2.1946]

Ghetto Fighters' House

חיילים גרמניים ומשתפי פעולה מגלים בונקר. [ארכיון לוחמי הגטאות]

עדותו של קרמר יוסף שהציל את אחיו ששהו במסתור והקריב את בנו

עדות

המקור: נימצוביץ יצחק: "בזכותם – דמויות מן הפנקס", משרד הבטחון, תשכ"ח-1968

בשואה עמדו אנשים בפני דילמות קשות ואכזריות. הנה לפנינו הדילמה: ילד בוכה במסתור ומסרב להפסיק את בכיו. אם הבכי לא ייפסק, קולות הבכי יביאו לגילוי מקום המסתור על ידי הגרמנים – והמסתתרים ירצחו. האם בסיטואציה זו, מותר להוריו של ילד לסתום את פיו של ילד בוכה שעלול לגרום למותו מחנק ובכך להציל את המסתתרים?

יצחק נימצוביץ, ראיין את יוסף קרמר ניצול שואה. עדותו של יוסף מצמררת. זוהי עדותו של אדם החונק את אחייניתו התינוקת ואת בנו הקטן ומסביר את הסיבות שהכריעו אותו לנקוט במעשים הנוראיים שעשה כדי להציל אנשים שהתחבאו במסתור.

הדברים נאמרו תוך בכייה חרישית ומלווים היו אנחות שיצאו מלב שבור ורצוף. ישבנו שנינו בחדר דירתו של יוסף קרמר, בשיכון רמת-יוסף שבבת-ים. עצבות קודרת אפפה את הכל. האווירה היתה ספוגה הדי טרגדיה אימה שעברה על האיש נמוך-הקומה ורחב הכתפיים שישב ממולי, עליו ועל משפחתו. מאורעות המלחמה נגולו לפני בכל מוראן ובעוד שב"בית העם" בירושלים החלו מופיעים העדים הראשונים, שתיארו את הזוועות שבהן היה מעורב אדולף אייכמן, חשף לפני יוסף קרמר את הטרגדיה הפרטית שפקדה אותו במלחמה.

זגג היה יוסף, יליד העיירה דולהינב שעל יד וילנה, עובר בכפרי הסביבה בעגלתו עמוסת-הזכוכית, מתקין זגוגיות בחלונותיהם של האיכרים הפולנים, כזה הכירוהו כל כפריי הסביבה, "ירוק" - קראו לו האיכרים.

בריחה ממחנה שבויים

עם פרוץ המלחמה גוייס יוסף לצבא הפולני ונלקח, כעבור ימים ספורים, בשבי על ידי הרוסים, אך שוחרר כעבור שנה וחזר לביתו ולמשפחתו. בפרוץ מלחמת רוסיה-גרמניה גוייס לצבא האדום ובמשך שמונה חודשים נלחם בחזיתות העקובות מדם. על יד סמולנסק נשבה עם עוד 20 אלף חיילים רוסים ונכלא במחנה שבויים.

התאכזרותם של הגרמנים לשבויים לא ידעה גבול. הגרמנים היו יורים בכל שבוי שהיה חשוד בבריחה, ויוסף לא פקפק אף לרגע בגורל הצפוי לו ולחבריו, השבויים היהודים, במחנה זה. הוא ארגן קבוצה של ארבעים שבויים יהודים ותוך סכנת נפשות עלה בידם להימלט מהמחנה. במשך שבועות, מחופש כפולני עונד צלב על צווארו, עשה יוסף את דרכו בלילות, במטרה אחת ויחידה להגיע לעיירתו, לביתו ולמשפחתו. לא אחת ראה את המוות לנגד עיניו ובאחד הלילות התחמק כצל ממשמרות הגרמנים שהקיפו את העיירה, דפק על דלת ביתו ומצא, להפתעתו ולשמחתו, את משפחתו בריאה ושלימה.

בנו הפעוט מצילו ממות

הגרמנים החלו בפעולותיהם האכזריות נגד היהודים מספר ימים אחרי בואו לעיירתו. יוסף נתפס, יחד עם עוד 150 מצעירי היהודים, והובל אל החומה המקיפה את גן ביתו של הכומר הפולני ושם הועמדו לקיר, להיירות. אך בעוד החיילים הגרמנים מתעללים באסיריהם ומתקינים עצמם להמית את היהודים, בא במרוצה, כשהוא מתייפח ובוכה, ישראל הקטן, בנו בן החמש של יוסף, נפל לרגלי הקצין הגרמני, נשק ידיו ורגליו והתחנן לפניו שישחרר את אביו. עד היום אין יוסף מבין מה קרה לו לקצין הגרמני, שלרגע חזרה אליו דמות האדם והוא פנה בקריאה ליהודים האומללים: "אביו של הילד הזה ירים את ידו!" "הרמתי את ידי", אמר יוסף, "ואז פנה אלי הקצין הגרמני ואמר: 'יש לך מזל, בן הציל את חיך, קחהו ולך הביתה'", וכך ניצל יוסף ממות בטוח, מיד לאחר מכן השמיע הקצין הגרמני פקודה וכל היהודים הומתו.

בונקר ושתי שחיטות

יוסף, שחזה מבשרו מה עוללו הגרמנים ליהודים, החל בבניית בונקר, שם החביא 46 יהודים, וביניהם היתה גם אשתו גניה וילדיו, דוידל בן 18 חודש, ישראל בן 5 השנים וברטה, בת השלוש וכן אחיו יצחק ומשפחתו. 5000 יהודים היו אז בדולהינוב, מהם 2000 פליטים מהעיירות והכפרים הסמוכים. השחיטה ההמונית הראשונה ביהודים בוצעה על ידי הגרמנים בפסח 1942. באקציה זו נהרגו 3000 יהודים. אחריה באו עוד שתי שחיטות – בל"ג בעומר ובשבועות של אותה שנה. הרוצחים הגרמנים בחרו להם תמיד דווקא ימי חג יהודיים, כדי לבצע בהם את ההרג. מיד לאחר השחיטה הראשונה עברו חברי היודנראט המקומי מבית לבית והכריזו: "יהודים רחמנים בני רחמנים, צאו ממחבואיכם והביאו לקבורות את הקדושים היהודים". יוסף לא יכול היה להבליג, לבו התפלץ מצער וכאב, כשברחובות דולהינוב מונחות גוויותיהם של מאות אלפי יהודים, רבים מהם עטופי טליתות ואין מביא אותם לקבורה. הוא יצא איפוא מהבונקר ויחד עם יהודים אחרים הביא לקבורה את אלפי אחיו, בעוד השוטרים הפולנים והאוקראינים מאיצים בהם ועיניו של יוסף רואות בשוד שביצעו האיכרים והתושבים הנוצרים של עיירה זו, בעקדם שיני זהב מפיותיהם של הקרבנות ובהורידם מהם את מלבושיהם, כשהם מטעינים שלל על עגלות.

חונק את בתו הפצועה של אחיו

יוסף הצליח לחזור לבונקר כשבלבו החלטה נחושה לברוח, לברוח מיד. אך עוד הוא מתכנן את הבריחה והנה בוצעה השחיטה השניה, בל"ג בעומר. הגרמנים עברו מבית לבית וחיפשו יהודים, בעזרת הפולנים בני העיירה. הפולני וינקר קראצ'יסקי נכנס לביתו, ויחד עם כמה גרמנים הפכו את הבית אך לא מצאו יהודים. רק בעגלת-ילדים מצאו את ברכה'לה, בתו בת ארבעת החודשים של אחיו יצחק. יושבי הבונקר לא הספיקו להכניסה ולהחביאה. חייל גרמני קרב אליה, פרץ בצחוק וירה בתינוקת. הכדור פצע אותה קשה ובמשך שעות היא צעקה צעקות אימות שזעזעו את יושבי הבונקר. יוסף הרהיב עוז בנפשו ויצא מהבונקר לעבר ביתו. הוא לא מצא שם את הרוצחים. **התינוקת שכבה פצועה קשה, מתבוססת בדמה, ולא היה לאל ידו להושיעה. כאשר הבחין לפתע שהגרמנים חוזרים לביתו, נטל כר וחנק את התינוקת - במו ידיו החזיר את נשמתה הקדושה לבוראה.**

הטרגדיה בתוך הבונקר

כשכולו מזועזע הספיק להיכנס לבונקר לפני שהגרמנים הבחינו בו. בנו דוידל החל לפתע, גם הוא, להתייפח ולבכות. יושבי הבונקר נתקפו בהלה והיו חוששים שעוד מעט יגלו אותם הגרמנים. הכל עצרו נשימתם, אך דוידל, בן הזקונים, וחביבם של יוסף וגניה, מאן להירגע. נקישות מגפי הגרמנים נשמעו כבר בבירור והן הולכות וקרבות לבונקר, כשסכנה וכליון צפויים ליושביו. יוסף העיף מבט על יושבי הבונקר ונרעד כולו; הוא קרא את מחשבתם והבין את תחנוניהם: "עליך לחנוק את בנך, אם אינו יכול להירגע". אגלי זיעה קרה כיסו את פניו של יוסף; הוא ניסה שוב ושוב להרגיע את דוידל תכול-העיניים, אך התינוק הוסיף לבכות. עיני יושבי הבונקר הופנו שוב ליוסף, גורלם היה בידי, כך, על כל פנים, האמינו. גניה אשתו ישנה מאובנת כשהיא מחבקת את שני ילדיה האחרים. לפתע נשמעה הלמות פטישים: הגרמנים ניסו לברר אם לא התחבאו יהודים במקום, ודוידל מוסיף לבכות ולהתייפח. עד היום הזה אין יוסף יודע להסביר לעצמו מנין בא לו הכוח הנפשי להתגבר על רגשותיו: לפתע לפת בידו את צוואר בנו ודוידל פסק מלבכות. עם מותו של דוידל ניצלו יושבי הבונקר ממוות בטוח. דוממים, חנוקים מבכי, התאבלו יושבי הבונקר על מות הפעוט האומלל. במשך שעות אמרו פרקי תהילים ויוסף אמר קדיש לזכרו. אשתו גניה מיאנה להירגע והתעלפה כמה פעמים. בלילה נטל יוסף את גופתו הקרה של בנו, יצא מהבונקר וכרה לו קבר בגן ביתו, כשהוא מבקש סליחה ומחילה מאלוקים.

אגלי זיעה מופיעים עתה על פניו של יוסף. הוא אינו פוסק מלבכות וממלמל: "אתה מבין, במו ידי הרגתי את בני; ואילו היה בחיים, היה כיום בן 21 שנה. יפה היה דוידל, לעולם לא אשכח את עיניו החולמות, צלו רודף אחרי כל הזמן". הדלת נפתחה ונכנס בנו ישראל, בחור בן 24, שהצילו בשעתו מידי של הקצין הגרמני. ישראל בחור יפה תואר, עובד כיום בבית חרושת "הארגז". הוא מתיישב ליד השולחן וסיפור האימים של האב נמשך כשנשמתו של דוידל כמו מרחפת בחלל החדר.

הבריחה מהגטו

אחרי השחיטה השניה אירגן יוסף, יחד עם אחיו יצחק, קבוצה של 12 בחורים יהודים, שחפרו תעלה, תוך מאמצעים נפשיים כבירים, והצליחו לצאת באחד הלילות מהגטו. אך הספיקו לעבור כמה מאות מטרים והגרמנים הבחינו בהם ופתחו עליהם באש. מכל הקבוצה נותרו בחיים רק שלושה: יוסף, אחיו יצחק ולוי יצחק קוטון. הניצולים הצליחו להגיע אל האיכר הפולני יוזף דובאנביץ, ידידו הוותיק של יוסף, וזה אסף אותם לביתו. עוד לפני שעזבו את הגטו מסר יוסף לאשתו גניה, שאם תצליח להתחמק עליה להגיע לביתו של האיכר דובאנביץ, שאף היא הכירה אותו עוד מלפני המלחמה. בנו של האיכר

הזה שירת כשוטר אצל הגרמנים אך ידע על מחבואם של היהודים בבית אביו ואף השתתף בהצלתם. באחד הימים בא ובפיו הבשורה האיומה, שהגרמנים חיסלו את הגטו ומכל אלפי היהודים נותרו בו רק 150 איש. היה זה ליל אימים בשביל השלושה. הם קרעו את בגדיהם מעליהם והתאבלו על מות יקיריהם. לבסוף החליטו לחזור ולהביא לקבורה את הקרבנות. להפתעתו הרבה מצא יוסף בגטו את אשתו וילדיו. הבונקר נהרס וכמעט כל יושביו נהרגו על ידי הגרמנים. יוסף התחנן בפני אשתו שתברח אתו, אך היא סירבה וביקשה למצוא את מותה יחד עם כולם באמרה: "בין כה וכה אין כבר יהודים בעולם, הגרמנים הרגו את כולם".

בלילה לקח יוסף את בנו ישראל, העלה אותו על גבו, חמק מהגטו וכן הגיע שוב לאיכר דובאנביץ. כעבור יומיים הומתו אחרוני היהודים. גניה, אשתו של יוסף, פצעה קשה, ובתו ברטה, הצליחו להינצל והן הגיעו בלילה לביתו של האיכר. אשתו של יוסף היתה האשה היהודייה היחידה שנשארה בחיים בדולהינב.

במשך שבועות הסתתרה המשפחה בדיר חזירים של דובאנביץ. אמר להם האיכר: "המקום הזה טוב למחבוא; במקרה שיבכו הילדים, תתחילו להרביץ בחזירים ואז הם יתחילו לצווח, ודבר זה יעלים את הבכי מאזני הגרמנים והמלשינים הפולנים".

גניה, שהיתה העדה האחרונה למותם של אחרוני היהודים, אינה יכולה להבליג ומתפרצת שוב בבכי. לעולם לא תשכח את דמותו של רב העיירה, ר' משה, שבו התעללו במיוחד לפני מותו. הרב התחנן לפני מעניו הפולנים, שהכירם יפה, לאפשר לו לומר וידוי "הן גם אתם אנשים דתיים", אמר להם "ולא פעם ראיתי אתכם הולכים לכנסייה להתפלל; הניחו לי להתוודות". ומשהחל הרב לומר "שמע ישראל" דקרו אותו הפולנים בכידוני-רוביהם. כשהוא שותת דם וגוסס שמעה גניה את קריאת "שמע ישראל" יוצאת מפיו, עד שהוציא נשמתו בטהרה.

האיכר הפולני דובאנביץ

האיכר דובאנביץ מילא הבטחתו ושמר אמונים ליוסף. הוא שמר עליו מכל משמר. באחד הימים, כשהקיפו הגרמנים את הכפר והאיכרים נדרשו להסגיר יהודים, שלפי השמועה הם מסתתרים בכפר, אמר האיכר ליוסף שלא יפחד ויישאר בדיר. הוא לא ימסרנו לגרמנים אפילו במחיר חייו. ולשם הסוואה הכניס בנו השוטר את הפולנים והגרמנים לביתו, השקה אותם במשקאות חריפים וכך ניצלו יוסף ובני משפחתו ממוות. גם בלילות היו הגרמנים באים אל השוטר, שגר יחד עם אביו, והיו משתוללים עד אור הבוקר מבלי שידעו כי ממש מתחת לאפם מסתתרת משפחה יהודית.

באחד הימים בא האיכר וסיפר ליוסף ששמע מפי הגרמנים כי ביערות הסמוכים מצויים הרבה פרטיזנים והגרמנים אף חוששים להיכנס ליערות. לבו של יוסף פעם בחזקה; הנקמה בגרמנים בערה בו להשחית, ובאחד הלילות נפרד ממיטיבו האיכר, נטל את אשתו ושני ילדיו ופנה לעבר היער, אך פרטיזנים לא מצא שם. עברו כמה ימים והוא ומשפחתו הוסיפו לחדור לעמקי היער, אך גם שם לא מצא כל זכר לפרטיזנים. בינתיים אזלו מצרכי-המזון שהצטיידו בהם אצל האיכר, והרעב החל להציק להם. הם אכלו עשב ושתו מי בוך. כוחותיו הלכו וכלו. יוסף הרגיש שקצו קרב. שני ילדיו היו כבר נפוחים מרעב ומצמא ואשתו לא יכלה לפסוע אף פסיעה נוספת. כוח הסבל פג והוא החליט שהם יאבדו את עצמם לדעת.

ואז, לפתע, הרגיש יד חזקה אוחזת בו ומטלטלת אותו. בפקחו את עיניו ראה לפניו שני בחורים מזויינים ברובים, כשהם מחייכים אליו. "מי אתה?" שאלוהו. "יהודי אני וזו משפחתי" - ענה להם בקול חלוש. "גם אנו יהודים, פרטיזנים אנחנו" - אמרו הבחורים. וכך הובל יוסף ומשפחתו לפלוגת פרטיזנים יהודים שפעלה ביעד הגדול.

קץ המלחמה. העלייה לישראל

יוסף השתלב חיש מהר בפעולותיהם של הפרטיזנים, פעולות שהפילו חתיתן על כפרים רבים. מספר הפרטיזנים היהודים ביעד זה הגיע אז ל- 250 והם הצטרפו אחר כך לגדודו של קולונל הצבא האדום טומאצ'ניק, שהוצנח ליער זה. קולונל רוסי זה היה ידיד יהודים ואויב מושבע של ליטאים, שלא רחש להם שום אמון. ששה עשר חדשים שהה יוסף עם משפחתו ביער. גדוד הפרטיזנים מנה כבר למעלה מ- 3000 איש. בהרבה קרבות אכזריים השתתף וזכה גם לקבל כמה אותות הצטיינות על גבורתו. במיוחד אהב אותו מפקד הגדוד בשל העזתו ורוח ההקרבה שפעמה אותו. בתקופת היותו פרטיזן אירגן יוסף פעולות מוצלחות של חדירה לגטאות, שנותרו עוד לפליטה ובהצלת יהודים והעברתם ליערות. הוא ביצע גם הרבה פעולות נקם נגד איכרים שהשתתפו בהריגת יהודים.

עם סיום המלחמה השתקע יוסף במינסק, שם נפגש עם חבריו, הפרטיזנים לשעבר, קצינים רוסיים ופקידים גבוהים, ביניהם גם מפקד גדודו, טומאצ'ניק. במינסק נודה בתו גילה, ומשם חזרו, כנתינים פולנים לפולין. בעיירתו החרבה, אליה הגיע להשתטח על קבר אבותיו ומשפחתו השכולה, פגש בפולני מכר, שנתן לו תמונת-מזכרת מחרידה, בה רואים כיצד הביא לקבורה את ההרוגים היהודים. הפולני, כך הסביר ליוסף, עבר "במקרה" וצילם את המחזה האיום.

מפולין עלה יוסף ארצה. חבלי הקליטה וההשתרשות בארץ הוקלו עליו, בהיוודע לראשי הקליטה בתל-אביב על עברו הטראגי. יוסף קיבל דירה בשיכון רמת-יוסף ואף חנות "תנובה".

"טוב לנו כאן בארץ", אומר לי יוסף, בהיפרדי מעליו, "טוב לי בעיקר, כשאני מוקף הרבה יהודים ואינני רואה את פרצופיהם של רוצחינו". אך אין לו מנוח מן המחשבה, שהוא קיפד פתיל חייו של בנו יקירו דוידל.

מקום מסתור ליהודים בגטו רדומסקו. [ארכיון לוחמי הגטאות]

עדותה של מניה פינקל - שיינברג על שהות במשך שנתיים במרתף

המקור: נימצוביץ יצחק: "בזכותם – דמויות מן הפנקס",
משרד הבטחון, תשכ"ח, עמ' 106-108.

הזמן הוא ההסוואה הטובה ביותר. זה שנים מספר שאני מכיר את הגב' מניה פינקל-שיינברג, ומעולם לא עלה על דעתי שאשה זו, הצנועה בהליכותיה ובאורח חייה, היתה - היא ולא אחרת - המזכירה הראשית של בית-הדין העליון הסובייטי באיזור פינסק. זאת ועוד: בעת פלישת הנאצים לרוסיה היתה מניה פינקל-שיינברג מעבירה אינפורמציה וסודות למפקדת הפרטיזנים הרוסים ביערות רוסיה הלבנה, מפקדה שבראשה עמד ניקיטה חרושצ'וב. נראה שלא הייתי מגלה זאת עד היום, אלמלא ביקור פתע שלי אצלה, בשיכון היוגוסלבים שליד צהלה. מניה ניצבה ליד השולחן, שעליו היה מונח מכתב בצירוף תמונת אשה בעלת תווי פנים סלאביים. דמעות עמדו בעיניה. אך לפני שאספר על כותבת המכתב בעלת הפנים הנוצריים, אציג תחילה את גב' פינקל-שיינברג.

בתוך פח-אשפה

היא נולדה בפינסק להורים עשירים, קיבלה חינוך מעולה והתכוננה, אחרי סיימה את בית הספר התיכון, ללמוד פרקליטות. אך מלחמת העולם פרצה וכל תכניותיה עלו בתוהו. עם כניסת הרוסים לפינסק הוזמנה לעבוד כפקידה בבית-הדין העליון, ולאחר תקופה קצרה מונתה כמזכירה הראשית בבית-דין זה. בתקופה זו הובאו יהודים רבים לבית-הדין ונדונו לתקופות-מאסר שונות, והיו גם פסקי דין מוות. מניה עשתה ימים כלילות, נקטה אמצעים שונים ומשונים למניעת ביצועם של פסקי-דין על יהודים. שמה נתפרסם אז מאד וקרובי הנידונים היו מתדפקים על דלת ביתה, לבקש רחמים וביטול רוע הגזירה.

חמישים אלף יהודים גרו אז בפינסק, אך עם כניסת הגרמנים החלה מיד האקציה. באקציה הראשונה נהרגו שמונת אלפים יהודים, וביניהם כל בני משפחתה וגם בעלה. היא ניצלה ממוות בטוח, בהסתתרה, עם בתה היחידה רינה, בתוך פח אשפה, שעמד בחצר הבית.

לאחר שהוקם הגטו התחבאה, עם עוד 40 יהודים, במרתף עמוק. הרעב היה חמור ואחדים מהיהודים חלו במחלות מדבקות, והאווירה היתה קשה מנשוא. באחד הלילות חלמה חלום, שעליה לקחת מיד את בתה ולעזוב את הבניין. מניה התעוררה וסיפרה חלום זה לשכנותיה, אך הן לעגו לה. כשנרדמה שנית, שוב חלמה אותו חלום, ואז גמלה ההחלטה בלבה.

היא לקחה מיד אה בתה הקטנה ובחשכת הלילה עזבה את הגטו והתחמקה ממנו לעבר ביתם הגדול, שם גרה שכנה נוצריה טובת לב. היא התדפקה על הדלת והנוצרייה הפרבוסלאבית, שורה ינובסקה, ובתה, פתחו לה את הדלת וקיבלוה בזרועות פתוחות. "רואה את, בתי" אמרה הנוצרייה לבתה, "זהו מה שאמרתי לך". ובפנותה אל מניה אמרה: "חלמתי חלום שתבואי אלי, ואלוהים ציווני להציל אותך".

כעבור מספר ימים גילו הגרמנים את המרתף וארבעים היהודים שבתוכו הוצאו להורג.

המרגלת המתגוררת במרתף

מאז התחבאו מניה ובתה בדירתה של שורה ינובסקה, שהחביאתן במרתף. לרוב תימהונה מצאה מניה במרתף זה שתי משפחות יהודיות נוספות, ששורה הצילה מציפורני הנאצים. **שנתיים ימים עשתה במרתף זה.** בתקופה זו קשרה קשרים אמיצים עם הפרטיזנים, שלחמו בפולש הנאצי, והוטל עליה התפקיד לרגל אחר תנועת הצבא

הגרמני בפינסק ולדווח למפקדת הפרטיזנים ביערות. בהיותה דומה לנוצרייה, היתה מניה משאירה את בתה הקטנה רינה בפיקוחה של הנוצרייה הטובה והיתה מטיילת ואוספת אינפורמציה על תנועת הצבא הגרמני, על יציאת רכבות, תחמושת, על מסיבות קצינים גרמניים - והפרטיזנים הרוסים היו פועלים בדייקנות ומתנקשים בגרמנים לפי לוח הזמנים, שמניה היתה ממציאה להם.

בתקופה זו הכירה רבים ממנהיגי הפרטיזנים הרוסים, שהעריצוה על גבורתה. לא פעם היתה יוצאת בשבילים נסתרים מהעיר פינסק ונכנסת ליערות, שם נפגשה גם עם הפרטיזנים היהודים. בכל אותה תקופה שמרה הנוצרייה שורה ינובסקה עליה ועל בתה. כשנכנסו הרוסים לפינסק, יצאה מניה ממחבואה, עטורה זרי- תהילה מידי השלטון הקומוניסטי. בטיילה בחוצות פינסק השוממים, יחידה ובודדה, פגש בה חייל סובייטי ושאל אותה: "למה את מסתובבת לבדך בין פגרי הנאצים הפזורים ברחובות?" אמרה מניה: "יהודיה אני ומחפשת יהודים". השיב לה החייל הרוסי: "המפקד הרוסי שכבש את פינסק גם הוא יהודי, וגם הוא מחפש יהודים. בואי ואציג אותו לפניו. כי גם אני יהודי".

עוד באותו ערב ישבה מניה לידי המפקד היהודי וסיפרה לו את הקורות אותה ואת יהודי פינסק. המפקד היהודי, איבנוביץ, שמע ובכה.

לא לחיות בין קברים!

חמישים יהודים בלבד נשארו בכל פינסק והעיירות שמסביבה. כולם נתקבצו והחליטו לעלות יחדיו לישראל. מניה קיבלה מהממשלה הסובייטית אותות הצטיינות גבוהים על גבורתה ועזרתה במלחמה בפולש הנאצי, וכן קיבלה משרה גבוהה, ונתבקשה להישאר ברוסיה; אך בהביטה על הקברים הרבים ובזכרה את יקירי לבה שנרצחו, אמרה: "לא!" ועלתה, אחרי טלטולים רבים, לישראל.

קעת עובדת מניה במשרד האוצר, בבית-רומנו שבתל-אביב. צנועה היא בהליכותיה, ושום אדם לא יעלה בדעתו שאשה אצילה ויפה זו היתה אחת הלוחמות הנועזות ביותר נגד הפולש הנאצי.

בישראל החלה מניה את חייה מחדש. בתה רינה סיימה את חוק לימודיה בסמינר לגננות ומשרתת עתה כחיילת בצה"ל.

עתה מצפות האם והבת לאורחת חשובה מחוץ-לארץ - שורה ינובסקה, מצילתן, עומדת לבוא לישראל ולהתראות אתן.

זה פשר המכתב והתמונה, שעוררו התרגשות כה רבה בלב האם והבת.

אוסקר פינקוס: "אוד מוצל"

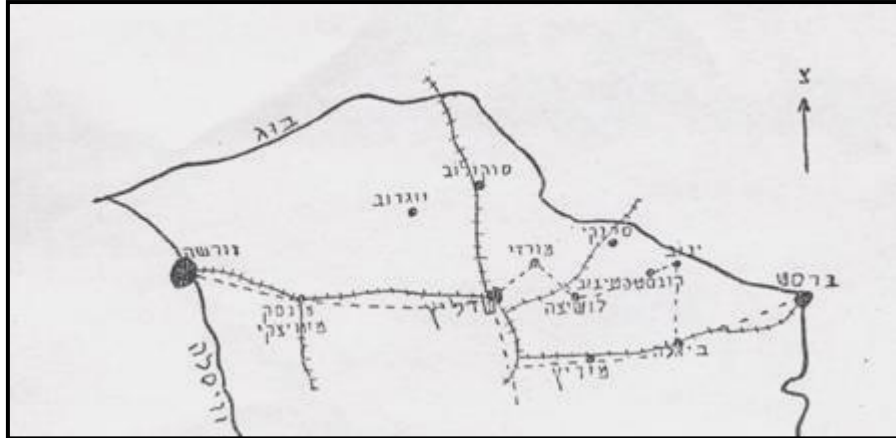

מתוך ספרו, הוצאת המתמיד, תשי"ח – 1957, עמ' 143-175
[תירגם מכתב יד ז.הרטבי]

אוסקר פינקוס היה כבן 18 בעת היותו במקום מסתור. המקום: פולין, העיירה לושיצה, שבה היו כ-8000 יהודים. בתחילה, שהו 27 אנשים במקום המסתור שהיה צר מלהכיל את כל כולם. המסתתרים נאלצו לשהות במסתור כאשר הם צמודים איש לרעהו - ילדים מבוגרים זקנים וצעירים. אוסקר מספר על אימת המוות, שתפסה אותם בעקבות הרציחות של הגרמנים והאקציות, חוסר האוויר, רעב, הצימאון הנוראי למים והחרדה פן יתגלה המסתור והם ירצחו. בגלל המצב הקשה, ניסו מספר יושבי המסתור לברוח, חלקם נרצחו וחלקם הצליחו לשרוד. בעדותו, מתוארת דילמה נוראה של אמא שמחמת הצימאון וחוסר הסיכוי שיובאו מים למסתור החליטה לשלוח את בניה מחוץ למסתור כדי שישגו מים וישרדו. כדי לשמור על האוטנטיות של העדות, לא שיניתי ניסוחים שאולי היה צורך לתקנם על פי כללי התחביר של השפה העברית.

א.

שחרו של ה-22 באוגוסט, 1942, עלה על פני לושיצה. אותו בוקר השכמתי קום. השמש זרחה בקרניה, שרצו באגלי הטל, העירו את הסנוניות מתרדמתן. יום קיצי חמים ושטוף אור החל לעלות, יום שבת. בלבשי את בגדי התבוננתי אל הרחובות. ריקים היו מאדם ושקטים וקרני השמש פיזזו על פני עצי השיטה וניסו לחדור אל המדרכות המוצלות. אותו רגע הבחנתי בשוטר העומד על משמרתו על הכיכר, מנגד לידו התהלך אחד הזקיפים בהילוך איטי. סבור הייתי שהגרמנים עורכים חיפוש בבית הסמוך, אלא שסברה זו נמוגה במהרה נוכח מה שראיתי מייד לאחר מכן. פולני שבא מחוץ לתחומי הגטו קרב אל השוטר והחל משוחח עמו. לאחר דקות מספר סרו השניים לביתו של חייט יהודי שגר בקרבת מקום והפולני נטל ממנו את חליפתו הגזורה שטרם נתפרה. שקט רב שרר מסביב והשמש התרוממה לאיטה בשמי המזרח. צעדים נחפזים נשמעו מאחד הרחובות. שני צעירים הופיעו מאחת הסימטאות. אחד מהם היה יעקב, פקיד היודנראט, שטיפל בהימצאותם של העובדים לידי המשגיחים הגרמניים. השני היה צעיר שעבד בנימוקי. השניים הלכו לעבר היודנראט, בצעד בוטח, ונעלי העץ שלרגליהם הקישו בשאון על מרצפת הרחוב השקט. הזקיף שהבחין בהם נכנס אל הסימטא והחל מהלך לעברם. לאחר צעדים מועטים החל הגרמני מנופף לעברם בידו, אלא שהשניים לא ירדו כנראה לסוף דעתו. הצעירים המשיכו להתקדם ואילו, הגרמני המשיך לנופף בידו בחוסר סבלנות - מרמז היה להם, מן הסתם, לשוב לבתיהם. שני הצעירים הוציאו אז את רישיונות היציאה שלהם.

מיקומה של העיירה לויצה, פולין, קרובה לזורשה

באומרם לגרמני שעליהם לצאת לעבודתם. הגרמני לא שת לבו לרשיון והחל לצעוק לעברם, משקרבו אליו השניים הסיר את רובהו מעל כתפו כשהוא מטלטלו לעברם בחמת זעם. הצעירים נעצרו ומשנוכחו שהגרמני מכוון את רובהו לעומתם פנו לו עורף ונמלטו במהירות לאחור. מחזה זה התרחש כהרף עין. השניים ברחו בהביטם מדי פעם לאחור ואילו הגרמני קרב את רובהו לכתפו, כיוון וירה. לקול הירייה נרתעתי לאחור ... נאקה עמומה עלתה מן הרחוב קרבתי שנית אל החלון וראיתי את אחד הצעירים כשהוא שוכב פרקדן על המדרכה. ידו פרכסה עדיין באיטיות, אולם עד מהרה נשמטה ונפלה לצד גופו.

הגרמני פסע לאיטו לעבר הגופה הדוממת ועצר לידה, בעט בה פעמים מספר כשהוא מסלקה מעל המדרכה ובהשיבו את רובהו לכתפו שב בהילוך איטי אל משמרתו. שם עמד בלא נוע והשקט אשר נשתרר מסביב היה עמוק וכבד מקודם. השמש גבהה והלכה וסנוניות רבות יותר טסו באוויר. המת שכב במנוחה בביב השופכין כשתיק הצידה שלו לידו. שני זקיפים נוספים נראו בדרך העולה לביאליה. נסוגתי מעם החלון פנימה. התחלתי למצמץ בעיני. קיבתי נלפתה בעווית נוראה ורגש של אי-מנוחה מילא את לבי. נכנסתי לחדר הסמוי ונוכחתי שכל הנוכחים שם היו גחונים אל אדן החלון. נתקפתי בפיק ברכיים וערפל לא נעים החל מצעף את עיני. אימה סתומה, אימה, שלא יכולתי להסבירה, מילאה את חדרי לבבי. "בוריס", לחשתי. עיניו של בוריס היו קרועות לרווחה, כעיני פרה. "בוריס, היכן הרשק...?" בוריס לא ענה הוא נשא את זרועו והורה באצבעותיו הארוכות והרוטטות על הכיכר. קרבתי אליו, וגחנתי אל החלון כשאני נתמך בנקליטי המיטה. לטשתי מבט בוהה לעבר גדר התיל המקיפה את הגטו; ליד כל שער ניצב שוטר מזוין ומאחוריו גרמנים חבושי קסדות ומזוינים במקלעים.

הגרמנים החלו לירות. הירות נשמעו מכל פינות העיר כשהן מלוות בשקט מטיל אימה. צרורות כדורים חלפו בשריקה ליד החלונות. הזקיפים לא משו מעמדותיהם שמסביב לגטו. והשמש עלתה לאיטה ...

חזרתי לחדרנו. אבא ביקש לדעת מה מתרחש בחוץ. אמא החלה אורזת את חפצינו "לקראת הדרך". בלציה הצטנפה בפינת החדר, כשהיא רועדת מפחד. הדירה היתה הפוכה ... צללים זחלו על הכתלים. הצצתי בעיניים קפואות מבעד לחלון אל המראה המתגלה לפני. הזקיף שהמית את הצעיר עמד בלא נוע על משמרתו ואילו השוטר שניצב ליד השער קרב אל ההרוג משהגיע אליו גהר והרים את תיק הצידה שלו, תחב את ידו פנימה והוציא פת קיבר. אז השליכה ממנו והלאה זה והמשיך ללכת. מתחת לגזוזטרת ביתנו עמדו זקיפים מספר בשוחחם ביניהם בקול נמוך. קולות הירות רבו והכדורים החלו מקרקרים את תריסי הבתים וניתזים בשריקה אל אבני המרצפת. הזמן לא קפא על

שמריו... השמש החלה רוחצת באדום ולאחר מכן בשחור. נפץ היריות גבר והיה לרעם נואה; גצי האש שחלפו לנגד עיני היו ככוכבים נופלים. אז כוסתה לושיצה בצעיף לבן - הגרמנים ניצבו על עמדותיהם בפינות הגטו, ההרוג נם את שנתו בביב השופכין, ואילו כל קרובי משפחתי החלו נוהרים לעבר ביתנו, למצוא מקלט במקום המחבוא שבדירתנו.

והלחש עבר מפה לאוזן: הם מתכוננים להמיתנו. הזמן עצר מלכת. החיים קפאו והעולם שמסביבנו נדם והמתין. פעמון ההיסטוריה החל משמיע את צלצולו - ולא פסק. מוות. דווקא ביום קיצי נפלא זה - מוות. גווית ההרוג המוטלת בביב, הזקיפים האורבים ליד גדר התיל, העיניים הקרועות לרווחה, הכדורים השורקים, הקריאה "היכן הרשק", הכל יחד הסתכם במובן אחד - מוות. המוות ניבט מקני הרובים; המוות היה פרוש על פני השמש העולה, על גגות הבתים, מסביב - מוות ומוות ...

אנשים רבים החלו מקישים על דלת דירתנו ונכנסים פנימה. קרובים, דיירי הבית וגם זרים - הללו גררו את גופם הנעוה ואת עיניהם המשוטטות באימה אל מקום המחבוא אשר בדירתנו. לא הועילו כל טענותינו ומענותינו, לא הועילו כל דברי השכנוע ההגיוניים בהם סיברנו את אוזניהם. נוכח הפצרותינו ובקשותינו שילכו למקום אחר, שיתחבאו במחבוא אחר, נתקפו ידיהם ברטט נורא. הם לא ניסו להתווכח, הם לא טענו כנגדנו. הם עמדו וביקשו את רחמינו, הם התחננו בשם עולליהם; הם נפלו על הרצפה, השמיעו את תפילותיהם האחרונות ועיניהם נקרעו מאימה מחמת הכדורים השוצפים בחוץ ומקרקים את גג ביתנו.

יצאתי מדירתנו. השכנים ישבו בחדר המדרגות, חיוורים כסיד אך שקטים. כולם לבשו את בגדי שבתם וצורות גדולים בידיהם.

עקירה... הם שוחחו ביניהם בלחש, מסבירים היו איש לרעהו כיצד להתנהג בחוץ, בדרך. הם ידעו על דבר המחבוא אשר בדירתנו אולם ביכרו שלא להתחבא, מה טעם יסכנו את חייהם - הרי לא היתה זו אלא עקירה בלבד, יציאה למקום אחר. ירדתי אל הקומה שמתחתנו. גם שם ישנו האנשים בבגדי השבת שלהם כשחבילות גדולות בידיהם. הם הכינו לעצמם אוכל. בתו של הסנדלר היתה מלבישה את התינוקת. סבתי, המכורבלת בפינת החדר, היתה משמיעה את וידויה. זקן אחד היה עוטף את גופו בטלית ... חזרתי לדירתנו.

היתה שעת בוקר מאוחרת; השמש הציפה את העיירה באור רב, הזקיפים מדדו בהילוכם האיטי והשליו את גדר התיל המקיפה את הגטו. נהמו של מנוע מכונת נשמע מעבר הכיכר. חמישה אנשי גסטפו יצאו ממנה כשהם טופחים במגלבים לבנים על מגפיהם המצוחצחים. תת מקלע, היה שמוט ברישול על כתפיהם. הם התפזרו בחצי גורן וסקרו את העיר. מפקדם הופיע אף הוא כשהוא לבוש מדי המפלגה. לאחר שעה קלה הגיע גם מפקד האזור עם פלוגת חיילים. בין כל הגרמנים הללו היה רק יהודי אחד - הרוג.

משהחלו העניינים להתלגל, קצרה דעתנו מהשיגם. אינני זוכר כיצד ומתי הסתלקו כל האנשים שניסו למצוא לעצמם מקום מחבוא בדירתנו, כשם שאינני יכול להבין מדוע עשו זאת. כל שזוכר אני הוא שרק כני המשפחה וידידינו הקרובים ביותר נשארו במקום. התחלנו להידחק למקום המחבוא. עשינו זאת בזהירות רבה, על מנת שלא להרוס את הפינות - מה שעלול יהיה להסגירנו. אחרון הנכנסים סגר מאחוריו את הדלת.

היריות נמשכו ללא הפוגה; כדורים שרקו ליד החלונות ונתקלו בגגות הבתים. הילדים השתרעו בשקט ליד אמותיהם, הרבי פתח בתפילה. החום גבר. הזמן חלף ... היריות שכחו בשעה אחת-עשרה. צעדים נשמעו מרחוב פולינוב.

מאן דהוא צרח בפולנית:

"אל תירו... אל - תי - רו - ..."

והרחובות הריקים הדהדו אחריו

"אל תירו... אל - תי - רו - ..."

היריות פסקו.

שוטרים יהודיים הופיעו ברחובות. הם נשלחו כדי להביא אלינו את דבר הגרמנים.
"כל היהודים החוצה, כל היהודים החוצה..."

הצעקות שככו ודומיה שררה לזמן מה.

ואז נשמע קול האוכלוסיה הנשפכת לרחובות כסאון הים בסערו.

העיר סבבה על ציריה ובנפלה עלתה נאקתם של שמונת אלפי תושביה היהודים. לושיצה, על גבריה, נשיה וילדיה פרצה בבכי.

נרתעתי לאחור נוכח אימת הקינה המייבבת ברחובות. היבבה לא גברה, אף לא דעכה היא נמשכה ופיעפעה השמימה, כפירכוסיו של כוכב גווע. הזעקה בקעה מכל מינה, מכל הרחובות והחצרות, מכל הבתים ומאבני המרצפת. נאקה נוראה זו הכריעה תחתיה את הכל - אד רק לרגע. ברגע זה חדלו הגרמנים לירות, פסקו מצעוק - השמש הליטה את פניה ולילה הגיח פתאום; לילה בו נשמעה רק אנחתה וקינתה של עיר המובלת לטבח.

הצצתי מבעד לחרך בכותל תאנו. אנשים רבים נהרו בזרם בלתי פוסק הרחובה - מכל החצרות, מכל הדלתות ומכל הסמטאות. עם רב, גברים, נשים וילדים, כולם לובשים את בגדי השבת אשר להם וכולם נוהרים אל הכיכר המרכזית בנושאם עמם חבילות וצורות ככל אשר יכלו לשאת. משפחות צעדו במכונס כשהגברים נושאים עמם את כלי המיטה ובגדי החורף. הצעירים תמכו בזקנים והחולים נישאו על אלונקות. ואז יכולת לשמוע, על אף יבבתו וסאווו של ההמון, את השוטרים בקוראם, "כולם החוצה ... מי שיימצא בביתם יירה ..."

יבבת העיר היוצאת בגולה לא שככה, הכיכר המרכזית היתה מלאה מפה לפה ואנשים נוספים החלו ממלאים את הרחובות הסמוכים. מטושטש צורה היה ההמון; לא יכולת להבחין בבהירות בקלסתרו של מאן דהוא. זוג זקנים נשענו אל הכותל, מבלי דעת לאן ילכו; ילדים התרוצצו בין האנשים בבכי בחפשמ אחר הוריהם שאבדו; איש נמוך קומה הבקיע לו דרך בתוך ההמון כשהוא נושא על גב; צרור בגדים עצום; חוגר קירטע על המדרכה בהישענו על קביו - הלה התיירא שמא לא יילקח ביחד עם האחדים. האנשים רצו ונחפזו, התרכזו והמתינו ...

דבר מוזר התרחש אז כל הנחבאים בתא ביקשו לצאת החוצה. בראותם שכל בני העיר נחלצו ויצאו ביקשו בני משפחתי להלוות אליהם. מצבנו היה בכי רע. ידענו שלא תעבורנה דקות מרובות והגרמנים יפתחו בחיפושים; אכן, אותה שעה שמענו כבר דלתות בהיטרקן וצעדים פוסעים בגסות בקומת הקרקע. קמתי ממקומי והודעתי לכל הנאספים בתא שאני אינני מתעתד לצאת; אולם, כל החפץ לצאת ייטיב לעשות זאת בהקדם, שכן, לא אתיר להם לעשות זאת לאחר זמן. מכל מקום, את בני משפחתי הקרובים ביותר מנעתי מצאת.

אז חודשו היריות. צרור יריות ניתך לתוך הקהל ואחריו לא אחרו לבוא צרורות רבים. ההמון החל צורח בבעתה והיבבה הפכה לזעקה. החבאתי את ראשי בין ברכי כשאני מתבונן בעיניו של ברק הקטן, עיניים נפחדות שגדלו ורחבו מאימה. הרובים ירו בלא חשך והכדורים פגעו בשקט וברכות בנאספים על הכיכר. עתה לא נשמעה עוד אותה יבבה נכאה, עתה יכולת לשמוע רק צעקות לעזרה ויללת פצועים. מטח יריות זה שניתך פתאום, הצמית את רצונם של האנשים לרדת ולהיספח אל חבריהם - כולם קרסו על הריצפה כשהם כוססים את ציפורניהם ומביטים איש בפני רעהו בשפתיים חיוורות שהדם אזל מהן. עוד הם מהססים והחלטתי הנחושה להישאר החלה מתערערת. העיר כולה יצאה בגולה, קהילה שלמה עוקרת ממקומה והולכת למקום שאליו הובל עם שלם; ואם תאמר שאדם הינו קצת יותר מאשר גוף סתם, הרי ש"מותר האדם" הזה, נעקר אף הוא והתלווה אל שמונת אלפי ההולכים. מדוע לא אלוה אליהם? מדוע לא אעזור להם לספוג את הכדורים ומדוע לא אסייע בידם להיאנח ולהיאנק מדוע לא אמצא עימם בעת השמיעם את וידוים, את תפילתם האחרונה לפני מותם?

אך לא ... לא ולא ... לא שם. חזרתי ושיננתי לעצמי את החלטתי הנחושה בה העדפתי למות ביריה בביתי ולא "שם", באותו מקום נורא.

היריות נמשכו כסדרן - מרובים וממכונות - ירייה. כל ירייה וירייה הרתיעה את ההמון לאחר; כל ירייה וירייה השירה לארץ הרוג נוסף, פצוע נוסף. אחרוני האנשים החלו נמלטים מתוך הבתים החוצה. החולים והתשושים כרעו על המדרכות, ליד ההרוגים. מספר ישישים נשענו אל הכותל והתפללי בקול מתוך סידור תפילה ... סרתי מעל החרך. אחרים תפסו את מקומי ליד החרך, הציצו ומסרו לנו שהעיר כולה היתה בחוץ, ואפילו אנשי היודנראט נמצאו בין הנקהלים. יראים ונפחדים, ביקשו עתה האנשים לצאת החוצה, אולם בוריס, שמיליק ואני חסמנו את היציאה. עמדנו בפני צרחותיהם ומאבקם הנואש ולא הנחנו לאף אחד מהם לצאת. משנוכחו באוזלת ידם, נרתעו לאחור והצטנפו כל אחד בפינתו.

התופת שהשתוללה בחוץ הגיעה לשיאה. היריות שחוללו את מרחץ הדמים הנורא החרישו את אוזנינו. מטחי יריות הדהדו בלא הרף. שמענו את הקרונות המתגלגלים העירה, מאות קרונות רתומים לסוסים. אנשים צרחו, סוסים דהרו כמטורפים, כדורים זמזמו והיבבה שנעורה פעפעה במוגלה בפצע אנוש .. צרור יריות שיסע את ההמון, הגרמנים פקדו בצריחות והקהל בן שמונת האלפים החל לנוע. שמונת אלפי יהודים יצאו למסעם האחרון. שאון הקרונות גווע לאיטו, התרחקו טפיפת רגלי ההמונים נמוגה במרחק. היבבה והזעקות הפכו והיו לאנחה עמוקה ורחוקה. רוח הבוקר הקלילה עוד הביאה לאוזנינו את צעדי ההולכים, אולם גם רחש זה גווע ונמוג. שקט חרוץ שרר בעיר. לשיצה מתה.

ב.

עשרים ושבעה אנשים נחבאו בתא. חמשה מהם נמנו עם משפחתי; דודי ינקל היה עם אשתו ושלושת ילדיהם; ברק היה עם רבקה ובנם איציק; הדוד הרשל היה עם אשתו ועם בנם ברקו בן השמונה; דוד אחר, הרבי מקונסטנטינוב, היה עם אשתו ובנם מוטל. כן נמצאה בתא משפחת מורדכוביץ ועמם חותנתם בת השמונים. מלבדם היו שם עוד שני שכנינו, גדלוס ושמוליק, וכן אשה אחת מסרנקי ושני בניה הצעירים. התא היה קטן, ולמעשה לא יכול היה להכיל גם את מחצית מספר האנשים שהצטופפו בו. הגג הנתווי בשיפוע מנע בעדנו מעמוד בקומה זקופה ואשנב קטן שנקרע בכותל היווה המקור היחיד לאוויר ולאור. כיצד יכלו כל האנשים ההם להתכנס בתא ההוא - פליאה היתה זו בעיני.

שעת הצהרים הגיעה והגג להט כתנור. מבעד לאשנב הזעיר ניתן לראות קטע מזעיר של לשיצה שהיתה רווית שמש, לבנה וקפואה בלא ניע. החום גבר והלך; עד מהרה החילונו פושטים את מרבית בגדינו, כשאנו שואפים בדי עמל את האוויר לריאותינו. מחמת הדוחק הרב והזיעה שניגרה מגופנו חשנו בעילפון המקרה את חושינו ... שעות חלפו. המתנו לשובם של אלה, שבדומה למקרים קודמים, שוחררו והוחזרו לבתיהם. עם שובם, נוכל להצטרף אליהם. המתנו והאזנו לקולות כלשהם, לצעדים - לאנשים שחזרו. אולם איש לא חזר; דממת מוות היתה שרויה על פני העיר. לא נשמע אף שמץ רחש, אף לא אות קל שבקלים לחיים. לשיצה היתה כעיר שוממה. לא יכולנו לכלכל זאת במחשבתנו ולפיכך המשכנו להמתין; האזנו וקוינו. ירייה בודדת שניתכה אי מזה שיסעה את הדומיה; אולם השקט ששרר לאחר מכן היה עמוק, מקודמו. ירייה נוספת נורתה והקליע ניתז אל המרחב בקול שריקה מתכתי. ושוב שרר שקט נורא ומעיק. לעתים יכולנו, לשמוע בשקט ששרר לאחר אותן יריות בודדות, נאקת כאב או התייפחות חרישית. יבבה אילמת זו היתה נתלית באוויר ומרחפת זמן רב בחללו. פעם שמענו צריחה נוראה ומייד לאחריה ירייה, והצעקה נקטעה בבת אחת; רק בת-קול מיבבת היתה מרטיטה עדיין את מיתרי האוויר. דומיית בית העלמין של לשיצה כמעט שלא הופרעה. יום הקיץ החם היה קרב לסימו ואף סימן של חיים לא נתגלה בעיר. נדמה שהעיר נהפכה על ציריה, שחלונות הבתים הפעורים לרווחה היו ניבטים זה בזה בתמיהה, כמי שאינו מבין מה התרחש שם ... ואנו המתנו.

שעות רבות חלפו; התקווה לשובם של כמה ניצולים גוועה. מאז הבוקר לא הושמעו דיבורים בתא. בעיניהם הגדולות של הילדים הובעה הבנת גורלם והם נשאו את פחדם וכאבם בלא תלונה. איברינו התקשו ודמנו קדח בעורקינו, כמה מאתנו החלו מתעלפים. הושטתי את ידי ופתחתי קמעה את הדלת המובילה לדירתנו. רוח קרירה נשבה לפתע לתוך התא. הרוח עוררה אותנו מעלפוננו והמציאות המרה שבה וטפחה בפנינו.

נשאתי את ראשי והבטתי סביבי. התא היה שרוי באפילה, האנשים ישבו בתוכו כשהם צמודים זה לזה, כאשכול חי. קרן אור בקעה מבעד לאשנב הזעיר ועמה חדרה גם הדומיה הבלתי מופרעת אשר בחוץ. התחלתי לטלטל את רגלי וכשאני מתנגף בגופות שמסביבי זחלתי לתוך דירתנו. האוויר הצונן והאור הפתאומי סחררו אותי לרגע ואני שכבתי זמן מה על הריצפה. אחר כך התיישבתי ובהישעני אל הקיר, הצצתי מבעד לחלון אל הרחוב ...

חלונות ודלתות כל הבתים היו פתוחים לרווחה כשהם מדיפים את הריקנות והשקט שקנו לעצמם שביתה במקום אלה שהלכו. התקדמתי בזהירות, על בהונות רגלי, אל החדר הסמוך. העיר נראתה כאחרי קרב, כזירה מגואלת בדם שהגופות הוצאו מתוכה לפני זמן קצר בלבד. הכיכר והרחובות הסמוכים אליה היו זרועים חבילות וצורות רבים, מזוודות וחפצים. כלי מיטה היו מפוזרים בכל מקום, נעליים מיותמות ומעילים היו זרוקים על פני המדרכות. פה ושם היתה שלולית דם מתקרשת לאורה של חמה. קירות הבתים הלבנים היו דוממים כמצבות בבתי-הקברות. המראה היה רווי קינה אילמת שלא ניתנה להבעה במלים.

רוח קיץ קלילה חדרה לדירתנו מבעד למרפסת הפתוחה. הרוח החליקה את שערי וציננה את גופי הלוחט. סנוניות לבנות חזה חגו באוויר והתעופפו כשיכורות מעל עצי השיטה הירוקים. תליתי עיני במקום בו ראיתי הבוקר לראשונה את השוטר הגרמני. אכן, עדיין ניצב על עומדו כשרובהו תלוי ברשלנות על כתפו. נרתעתי לאחור ונכנסתי למטבח, מקום בו חבוי הייתי מעיני העומדים בחוץ; שם ישרתי את גבי וניסיתי לתהות על קנקנם של דברים. לא יכולתי. פניתי לעבר אחר וראיתי את המשמר הגרמני הניצב בקצה רחוב פולינב וצופה אל הגטו. ליד בית המדרש ראיתי משמר בן שני זקיפים הסורק את הרחובות. הגטו היה נתון תחת משמר.

חזרתי לתא. לא יכולתי לחשוב; לא יכולתי להשיג בשכלי את שהתרחש בחוץ - אולם ידעתי גם ידעתי שנלכדנו בלא סיכוי להימלט. בודדים היינו בגטו. היום החל להעריב. השמש השוקעת מאחורי יער מיאסקי הציתה את חלונות הבית שמנגד בשלל אורות. שקעתי שוב בעילפון המטמטם... דימיתי בלבי שהיקום הסובב אותנו הומה ביופי. שמעתי מלאכים מתרוננים להנאתם בדומיה העמוקה. האזנתי לפריטתם על נבלם - שמעתי את צליליהם בבהירות; נעימה שמימית ריחפה באוויר הערב. עננים מוכיים זעירים שוטטו באור הדמדומים כתפילות נאנחות. שלוח מלכותית השתלטה על היקום; והמלאכים המשיכו לפרוט על נבלם ... הרהרתי במוות.

הערב ירד. לא ניתן עוד להבחין במאומה בתוך התא החשוך. איש לא הפליט הגה; איש לא שאל לאשר התרחש בחוץ; איש לא ביקש לדעת מה לעשות. האשנב הקטן היה בתחילה כחול, אחר כך אפור ולבסוף נעלם כליל. המשכנו בעקשנות להאזין, אלא שגם היריות הבודדות חדלו מפקוד אותנו. רק האנחה הרוטטת סירבה לנטוש את העיר המתה. האנחה המשיכה ליבב ולקונן ושפתותינו. ליוו אותה בתפילות חרישיות. נלווינו אל האנחה, ריחפנו עמה יחד אל המקום שאליו הובלו כל ידידינו וחברינו. שיקעתי את ראשי בין ברכי והאזנתי לגוויעתה של לושיצה.

היה לילה שקט. האוויר בתא החל מצטנן ואנו התעודדנו. מישהו פשט את רגליו, אחד הילדים נאנח, בוריס הסיר את ידיו מעל פניו ולטש את מבטו לעבר הכוכבים. שמוליק היה הראשון שההין להשמיע את דברו ..

לילה; ליל קיץ קצר. שומה עלינו לעשות משהו. האנשים התעוררו, זיע חלף ביניהם; הם החלו מתלחשים, החלו נעים. מישהו החל מדבר אלי. זיהיתי את קולו של גדלוס. מוזר היה ונשמע כאילו ממרחק רב. הכוכבים שנשקפו באשנב הקטן ריצדו בעיניו באור זרחני חיוור. הוא סיים את דברו. לא היה הרבה מה לאמר. הכל היה פשוט וכה נורא. היינו אבודים. יום חדש עתיד לעלות. אי בזה נמצאו יהודים - בשדליץ, ביאנוב או במורדי. שומה עלינו לצאת להיספח אליהם. הדבר נאמר, עתה עלינו לבצעו. אולם משהגיעה שעת הפעולה לא יכולנו לעשות דבר אלא לשבת ולהמתין בדומיה.

כוכבים בודדים נשקפו לתאנו מבעד לאשנב הקטן. היו אלה כוכבים זעירים ומהבהבים. הרחק, בעיבורה של העיר, נשמעו צעדי משמר גרמני העושה את דרכו. גדלוס ושמוליק היו הראשונים שביקשו לצאת. ראיתם בגחנם על האנשים, חשתי בידיהם המחליקות על כתפי. הדלת המובילה לדירתנו נחסמה לרגע והשניים זחלו דרכה החוצה.

שקט שרר לאחר צאתם. משהו חרק אז כבמתכוון בדירתנו. עצרנו את נשימתנו. הרגעים שחלפו לאחר מכן היו ארוכים ואכזריים. השניים הוצרכו לרדת במדרגות שתי הקומות, לחצות את המסדרון ולצאת אל הגטו. צינה פיעפעה בגבי משהעליתי זאת בדעתי. ישבנו על מקומנו במתיחות כשאנו פוקחים את אוזנינו לנעשה בחוץ... הזמן חלף; כסבורים היינו שהם הגיעו כבר החוצה.

ירייה שנורתה מרובה חלפה מתחת לחלוננו. מישהו עבר בריצה רעשנית את הרחוב שלרגלי ביתנו. מישהו צרח בגרמנית! ואז נשמעה ירייה שנייה שהדיה התנפצו אל בתי הסביבה.

התמוטטנו תחתינו באימה ועצמנו את עיינו. פשטתי את זרועי וסגרתי את הדלת המובילה אל הדירה. לושיצה שקעה שוב בדומיתה ...

* * *

הלילה האפל התבהר .. הירח החל לעלות וערפל סכוי החל עוטף את נוף הסביבה. האשנב התבהר לאיטו ואור כסוף זרם דרכו פנימה. גג הפח שמעל הבית שמנגד היה כמרחץ כסף. לאחר שעה קלה התגלה גם הירח כשהוא נועץ בנו את פניו החיוורים, כשהוא סוקר את רוחות הרפאים שהתריסו כלפי מותה של לושיצה.

חריקה חרישית נשמעה מדירתנו. אוזנינו הקשובות הבחינו במישהו המחליק ליד הכותל. אצבע הקישה בעדינות על הדלת. לא עניתי ואיש מאיתנו לא זע ולא גע. אילו נוכחנו שהמוות הוא המתדפק על דלתנו כי אז לא היינו מופתעים כלל ועיקר. הדלת נפתחה וגדלוס ושמוליק זחלו פנימה.

ראינו אותם כאנשים הבאים מעולם אחר. היקפנו אותם, מששנו אותם ושאלנו לאשר התרחש בחוץ. "לא, לא, לא - הם הרגיעונו; היריות לא כונו אליהם, הם נמצאו עדיין בתוך חדר המדרגות. הם חזרו כדי להרגיענו; הם התכונו לחדש את ניסיונם.

הפעם ניסיתי לעצור בעדם. ידי לא מצאה אותם. דיברתי. אך הם לא ענו, הראיתי להם את הירח המלא ואת שפעת האור הכסוף שמילאה את העיר. אולם, עיניהם הגדולות התריסו לעברי באש קרה ונחושה. "אנחנו נלך ... נלך..." לחשו השניים לעצמם. ראיתם בזחלם מתחת לספה הסמוכה אל דלת מחבואינו. "גדלוס..." קראתי לעברו בלחישה; ירייה נורתה בעברו השני של הגטו. הלה היפנה למולי את פניו החיוורים, משך בכתפיו ונעלם.

סגרתי את הדלת. שמענו את המדרגות בחורקן. שמענו את דלת המסדרון בסובה על ציריה. התחלנו למנות את הזמן. שקט שרר בחוץ ... הירח החל נוטש את החלון. הלילה החל להחשיך.

שמשו של יום ראשון הגיחה בפזרה מלוא חופנים מאורה. צרכינו הגופניים היו ביום זה, יומנו השני, מוחשיים יותר והם שהחזירו אותנו לחיים. גפינו המכווצים החלו כואבים, הרעב החל לענותנו וגרוע מכל - היינו צמאים. רק אז ניאותו כמה מאתנו לרדת אל המחבוא שהוכן בקומה הראשונה. העקירה נערכה בהשכמת הבוקר; הדודים ינקלו והרשל עם בני משפחותיהם, כולם יחד שמונה במספר, זחלו מתחת לספה ועשו את דרכם בזהירות אל התא השני. כל מבצע כזה חלף בלא תקלות ושקט השתרר שוב בביתנו הנטוש. שקט זה שרר גם בעיר המתה.

אז, ואולי מחמת האפשרות הפתאומית להתמתח ולנוח, החלה אחותי הקטנה, בלציה, לבכות. בתחילה לא ניסה אף אחר מאתנו להסותה. התייפחותה גברה והלכה והיא החלה להתאונן. מדוע מנענו בעדה מלכת עם כל האחרים? מדוע מנענו בעדה מהילוות אל חברותיה ומחלוק עמן את מר גורלן? מרת מורדכוביץ הצטרפה אליה. "מה אתם רוצים ממני ... מה יהיה עכשיו ... מה נעשה?" קולות מיואשים נשמעו מכל עבר. האנשים התקיפנו בחריפות בהאשימם אותנו בצרות עין - על שמנענו בעדם מהילוות אל כלל הציבור. כל הנחבאים בתא הטיחו בנו את אשמת כליאתם בקבר לווהט זה. לא עינין אותם מה שהתרחש בחוץ, היה עליהם ללכת עם האחרים - יתכן וכבר היה מגיע הקץ לסבלם. חיבה כמוסה לעיר שגלתה נתלתה לפתע באוויר ובוריס, שמוליק ואני חשנו עצמנו כמנוודים, כמקוללים כמעט. לא עניתי להם, שכן גרמו לי צערם וכאבם לכך שאתחרט על מעשי. כיצד אירע הדבר שסירבתי ללכת עם כל קרובי וחברי- עם כל בני העיר? כיצד זה העזתי להישאר לבדי? איך זה מלאנו ליבנו להתריס מול אומה כה חזקה? כיצד זה מלאנו ליבנו לעמוד מנגד ולראות את לושיצה בצעדה לקראת מותה?

הרבי קם על רגליו, עטף עצמו בטלית ובתפילין והחל מתפלל. התפילה יצאה מפיו בלחישה, אלא שבריקנותו של העולם המת אשר מסביבנו נשמעה תחינתו כשאגתו של ענק. נדמה לנו שהוא משוחח עם אלוהים. הוא עמד, כשקומתו שחוחה מחמת גג הפח הנטוי אלכסונית, ובידיו משולבות על חזהו הפטיר בלחישה: "... מחיה מתים ... סומך נופלים ... מתיר אסורים..." צעדיהם המדודים של הגרמנים הקישו במרחק על אבני המרצפת.

החום נעשה קשה מנשוא. הרעב והצמא גברו. הכינונו מבעוד מועד כמה כיכרות לחם ועד אז הספקנו לכולות את מחציתן. אולם, גרוע מהרעב היה הצמא. גרוננו ניחר, שפתותינו היו צרובות וראשנו חג על כתפינו בסחרחורת. מלאי המים שלנו נתרוקן עוד ביום הראשון וכל מה שהיה ברשותנו היו קצת מי-גשמים. שבעה עשר הכלואים עטו על המים בתאווה ואלמלא הוצאנו את המיכל מידיהם כי אז גמאו את כל המים בלגימה אחת. אולם, לרוע מזלנו לא ריוו מי-גשמים את צימאוננו והוא שב לפקדנו כקודם. כך שכבנו בחום הנורא והלוהט כשאנו שוקעים מדי פעם בפעם בתרדמת עילפון.

סמוך לשעת הצהרים עלה באוזנינו קול אדם. מישהו היה בוכה בעיר הנטושה. הקול נשמע ממרחק, אולם הרגשנו שהוא היה קרוב לביתנו. התבוננתי החוצה, ילדה עולת ימים הילכה ברחוב, כשהיא ממררת בבכי, ושטר מזוין מהלך אחריה במרחק של פסיעות מספר, שמעתי בבכותה ואחר שמעתיה בבקשה מאת הגרמי שיניח לה ללכת למקום שאליו הובלו כל האחרים. הגרמני ענה לה בצחוק עליז ונטול דאגות, בהעירו: "לא פחות ולא יותר, מכונית מיוחדת נשלח למענך..." , הבכי פסק לפתע. הצעדים גוועו במרחק. לאחר דקות מספר נשמעה ירייה בודדת, והשמים ענו בהד מתכתי ממושך. העיר חזרה לדומייתה הקפואה.

היום קרב לסיומו. שמוליק ובוריס הודיעו לי שבדעתם לנסות להימלט בשעות הלילה. אמם הביטה בהם בעיני פרה הרואה את עגלתה כשהיא מומתת לעיניה. אביהם, איש נמוך וצהוב ובעל חוטם גדול מידות לא מש מפינתו - אליה נדחק ברגע היכנסו למחבוא. משהגידו לו בניו על דבר תכניתם הניע האיש בראשו, הביט בבניו ומבלי שיאמר דבר שב

והיפנה את פניו לעבר החלון. עם בוא הערב החלו שמוליק ובוריס מכינים עצמם ליציאה. משהגישו לזקן את אדרתו הזדעזע הלה והחל מדבר. "לא, לא ... זקנתי ... לא אוכל לעשות זאת ..."

שמוליק אמר לו שיחדל מהשמיע שטויות. אולם מורדכוביץ עמד בשלו, כשחיוך לפה מרחף על שפתותיו:

"אין לי כוח, ושמח אני שאיני חזק דיו כדי לעשות זאת. אתם, לכו - נסו לברוח ... אני רוצה למות כאן".

הנערים הפצירו בו, התחננו לפניו. ואילו הזקן בשלו. הוא ישב בפינתו, ובחיוכו הסתום תקע את עיניו בחלון המחשיך לאיטו.

ממרחקים נשמע קול הבקר השב מן המרעה. הקוקיות אשר ביער מיאסקי החלו משמיעות את קולן. הרכנתי את ראשי והחילותי חולם על לגימה של מים - מים קרים, צוננים ורעננים. מה רב היה שפע המים במרחב אשר מחוצה לגטו - בכרי הדשא, מתחת לשמי הערב. פערתי את פי וחשתי בצריבתו הניחרת. מים, מים ... חשתי בתרדמה הנופלת עלי.

* * *

המורדכוביצים החלו יוצאים את התא. עלה בידיהם לשכנע את אביהם להילוות אליהם - הנערים איימו עליו שאם לא יבוא עמם הם ישארו במקום ולא ינסו לברוח. הוא יצא עמם בלא חשק, באדישות. ועל שפתיו אותו חיוך סתום שהוא אימץ לעצמו במחבוא. הוא הביט אל ההכנות ליציאה בשוויון נפש ולא הציע להם את עזרתו. הנערים התנהגו בפחזות מה; רוצים היו לבצע את זממם במהירות הרבה ביותר. הם נעלו את נעליהם. ביקשתי מהם שיעשו את דרכם כשהם יחפים, אולם הם התעלמו מאזהרתי.

נשענתי אל הכותל והתרוממתי לאיטי. זמזום טורדני מילא את ראשי, התא חג סביבי כאוניה. שאלתיים למגמת פניהם והם ענוני שבדעתם להגיע לשדליץ. הם ישתדלו למצוא את זלוס שעבד שם במחנה עבודה. לחצתי את ידיהם ושאלתיים לדרך בה אוכל להתקשר עמם בשדליץ. שמוליק הניע בידו לאות ביטול "אל תשתטה..." הוא פשט את זרועו וסייע לאביו להתקרב אל הדלת. אז פנה גם הוא לאחור וקרב אל הדלת. צעדתי לאחור והתכנסתי בפינת התא. אפלולית הדלת נתעלמה מעיני; הבחורים זחלו לדירתנו. זמן מה נשאר בדירה. שמענו אותם בנועם בה זקפנו את אוזנינו בחרדה. בלציה כרעה ליד הדלת והפצירה בהם: "הסירו את נעליכם ... את נעליכם..." הם לא ענו. כולנו ייחלנו לצאתם.

אימת היציאה לרחוב, ההליכה בתוך הגטו המת - מול משמרות הגרמנים - חידדה את שמיעתנו .. הלטנו את פנינו בידינו, כמבקשים שלא לחזות בגורלם של המורדכוביצים. ביקשנו בליבנו שיבצעו את משימתם מעבר להישגם של חושינו. שקט שרר בחוץ וצפייה מעיקה בתא.

הלילה ירד אז, אפל וערפילי. שקט שרר במשך זמן מה בדירה, אולם עתה יכולתי לשומעם בנועם לעבר הדלת. קמתי מעל מקומי וקרבתי אל החלון. לאחר שעה קלה יכולתי להבחין בצלליות הבתים הסמוכים ובנעשה ברחוב פולינוב. רוח ליל קלילה נשבה בצננה את פני. פערתי את פי וגמעתתי את הקרירות. הקוקיות המשיכו להשמיע את קולותיהן.

נקישת מגפיים נשמעה מאחורי קרן הרחוב. הגרמנים פסעו בצעד מאושש כשהם קרבים לעבר ביתנו. הם הגיעו אל הבית ואיזו תנועה חשודה נתרחשה שם. צל זינק לעבר דלת קומת הקרקע ופתחה בבעיטה. קרן אור פילחה לפתע את החשיכה וצריחה הופלטה כלפי משהו:

"מי שם..."

הם נתפסו בכף! מחשבה זו פילחה את מוחי כברק נורא.

כרעתי על ברכי והשענתי את מצחי אל לבני הכותל.

הצריחה הניחרת "מי שם ... שבה ונשנתה. אורות פנסי היד כבו ונדלקו חליפות. הדלתות חרקו פעמים מספר; הן נפתחו ונסגרו בטריקה. שמענו אנשים המתלחשים

ביניהם, גוף כבד נפל לארץ. מגפיים נקשו על הרצפה וכלי מתכת צלצלו... האורות התרכזו בכיוון אחד. ראיתי לאורן את לועי הרובים. זעקה חדה פילחה לפתע את דומיית הלילה ...

"אוהו... אל תירו... אל תירו..."

היה זה קולה של גברת מורדכוביץ. "אל תירו", יללה. היא דיברה במהירות כשנשימתה נעתקת מדי פעם בפעם. אחד הזקיפים חבט בה בפניה; המכה ניחתה עליה במהירות בהשמיעה קול חד כצלצול פעמון. האשה מעדה לארץ אולם שבה ועמדה על רגליה במהירות רבה. הגרמנים החלו חובטים בהם ברגליהם ובקתות רוביהם; הם חבטו בפנים, בבטן, בכל מקום בו יכלו לנגוע. האשה נעה בלי הרף בהשתדלה להתייבב בין הגרמנים לבין בניה. כל מכה שהונחתה עליה טלטלה אותה אל הביב שבקצה הרחוב; אלא שהיא קפצה על רגליה במהירות הבזק וכשפיה שותת דם היתה צורחת לעברם כמטורפת "אל תירו... אל תירו..."

האורות התרכזו לנקודה אחת. ראיתי את ארבעתם בעמדם זה ליד זה כשידיהם מורמות. הגרמנים חיפשו בבגדיהם. האורות היו מחליקים על גופם מלמעלה למטה. כפתוריהם הנוצצים של מדי הגרמנים היו מזדקרים בחשיכה ונעלמים והאור היה מוסט אל לועי רוביהם, אל עיניהם הנפחדות של הנלכדים. בדי עמל יכול הייתי לראות גם את פניהם. בחיזורן הנורא שכיסה אותם נראו פניהם כמסכות שטוחות, חסרות עינים, אף או פה. הם הוצבו בשורה כשפניהם אל הקיר. אצבעותיהם קרצפו את הטיח וראשם שקע לתוך כתפיהם. הגרמנים שבו והדפו למרכז הרחוב, כשהם מזכים אותם בחבטות ובבעיטות. האור נח אותה שעה על חלקו התחתון של פניהם ועל כלי הנשק.

צל הזדקר לפתע מתוך החבורה. ראיתי את שמוליק בהגיחו לעבר הגרמנים. הוא פשט את זרועו.. רובה הונף לעומתו והוא נפל ארצה. הוא התרומם והסתער לעברם בשנייה. הגרמנים נעו לאחור וצריחה נוראה בקעה לתוך הלילה. האשה קפצה בין שמוליק לבין הרובים. גרמני אחר חבט בה בכוח והיא טולטלה אל הריצפה. ואז נשמעה היריה ...

בעוד החבורה משמיעה "שמוליק!" נורא, כרע זה על ברכיו וכשדם ניתז מפרצופו התגלגל על מרצפת הרחוב. צריחות רצחניות בקעו מגרון הגרמנים, האורות כבו ונדלקו והם החלו לטלטל את רוביהם בחמת זעם. החבורה נהדפה לאחור. האשה, בהתריסה נגד מהלומותיהם של הגרמנים, רצה לעברו של שמוליק בצרחה "עזבו אותו... עזבו אותו... עודנו חי..."

צחוק נתעב וצמא-דם השיב ליללותיה. הם קרבו אליו. שמוליק הסתובב, פניו כלפי מטה.

ירייה שנייה ניתכה לעברו כשהיא מאירה לרגע את הרחוב. אלפי כוכבים הבהבו ממעל ושתקו. ערפילי כסף ריחפו בלילה הקיצי. אבטיטים צייצו בביצות. רוחות רפאים נקבצו בחלונות הבתים הנטושים וצפו במחזה. הרבי שעמד לידי המשיך להתפלל. שקט מעיק שרר זמן מה; רק האורות המשיכו לשוטט במבוכה על פני הרחוב.

שאגות ניחרות הוטחו לפתע לעבר החבורה. הם הורו להתקדם. הם נשארו על עומדם. הגרמנים חזרו על פקודתם. הם לא ענו. "קדימה", צרחו הגרמנים. ואז אמר בוריס, "לא. הרגונו כאן... כאן נמות"

צריחה רוויה שנאה רעמה. "ללכת..." אלא שהחבורה התיישבה לפתע באמצע הרחוב וסירבה לזוז. בהליטם את פניהם בידיהם היו השלושה חוזרים וממלמלים בלא הרף, בעקשנות, "הרגו אותנו... ירו בנו..." "כך - לא כל כך מהר", היתה התשובה.

שני גרמנים גררו את גופתו של שמוליק הצידה. הם הסירו את השעון מעל ולזרועו, נטלו את ארנקו ושאר דברי הערך שנמצאו על גופו. ואז החלו מנחיתים על האחרים מכות ומהלומות על מנת לעוררם ללכת. המורדכוביצים דבקו בעקשנות לאבני המרצפת, אלא שקתות הרובים ומגפי הגרמנים העמידום על רגליהם. האורות האירו את המדרכה בפעם נוספת, כך ראיתי את גופתו של שמוליק המוטלת לרגלי עמוד הטלפון. החבורה עקרה

ממקומה. שמענו את צעדיהם בהתרחקם. עד מהרה נעלמו מעיני וגם קול צעדיהם גווע לאיטו. הדממה שבה ופקדה את העיר המתה. ישבתי ליד החלון. הקוקייה נדמה. כוכבי השמיים החלו נמוגים לאיטם. הילת כסף החלה עוטה את האופק. שרטוטי בתיה של לושיצה החלו מזדקרים מתוך העלטה. הירח עלה.

* * *

דומיה שררה בתא. המתנו לבאות. הגרמנים ראו מנין יצאו המורדכוביצים והם עלולים לשער שעוד אנשים מלבדם מצאו לעצמם מקלט באותו בית. סברנו שהם יבואו מייד כדי לוודא את מידת האמת שבחשדם זה.

נקישות המגפיים הקרבות ובאות הוכיחו לנו שחשדינו לא היו בלתי מבוססים. הצעדים קרבו ובאו האנשים עצרו לפני ביתנו. הדלת נפתחה בטפיחה. שמענו אותם בהיכנסם פנימה, אל הקומה הראשונה. מבעד לחלון ראיתי את אורות פנסיהם של הגרמנים המשתקפים על קירות הבתים ממול. אדרות אלה בקעו מחלונות הקומה הראשונה, מקום בו ערכו הגרמנים חיפוש מדוקדק אחרינו. צעידתם הכבידה הדהדה בחדרים הריקים. הטיתי את אוזני כדי להבחין ברעש בלתי רגיל - מה שהיה מודיע לי על דבר גלותם את מקום המחבוא שבקומה הראשונה. אלא שלא שמעתי דבר. חשבתי שהם יניחו לקומה השלישית, אולם עד מהרה שמעתיים בעלותם לעבר דירתנו. סרתי - מעל החלון.

הגרמנים נכנסו למטבח. נקישות צעדיהם ושקשוק כלי נשקם מלאו את החדרים בשאון רב. רק קיר דק חצץ בינינו ובין מפלצות אלה המגלמות את המוות. הם נכנסו לחדרם של המורדכוביצים, מבעד לסדקי הדלת יכולתי להבחין באורותיהם המשוטטים בחדרים. הם הזיזו את הארון, הפכו את המיטות וקרבו אל הפתח החבוי בכותל. הזיזו את הספה הצדה. אורם שבקע מבעד לסדקי הדלת נח לרגע על פניו החיורים של מאן דהוא מבינינו. האורות כבו לפתע, הצעדים גוועו לאיטם במורד המדרגות, המדרגות חרקו באנחה והדלת המובילה לחוץ נסגרה בטפיחה. שמענו את צעדיהם בנועם ברחוב. ואז קמה דומיה כבדה ומעיקה. הלילה נמשך.

* * *

הירח שטף את העיר בערפל ירקרק, והעיר נראתה כמכושפת. פסי הכסף והכתמים הסגולים והארגמניים שנזרקו פה ושם הפכו את העיר לכעין יצירה אמנותית, פרי כפיו של מטורף - דמיונו החולני של אמן שהפך את יופייה הבשל של העיר לאימה. הירח הקר והאדיש ניסר בשמיו כשהוא רוקם סביבו מציאות חדשה - מציאות של חלום והזיה.

עד כה היה המוות תמיד בגדר סוף פסוק. בין שהיה העבר טוב או רע, המוות היה סיומה של פרשת החיים; והגם שרב היה כאבו של הנוטה למות לא היה המוות נושא עיקרי לשיחת הבריות - ואולי היה זה מחמת הופעתו החטופה. אולם עתה באו רוחות הרפאים של הלילה כדי ללעוג לנו על ספקנותנו זו. המוות הפך והיה לעולם בפני עצמו, לישות מתמידה ונמשכת - עולם רחב ואינסופי כחיים עצמם. היה זה עולם בעל צללים וצבעים, בעל דמויות וקולות, בעל תנועות וחלומות - הכל משלו. היה זה עולם שטווה את קוריו בעדינות; עולם בעל מראות משלו, עולם של שירה, אימים וצחנה - היה זה מרחב פילוסופי שבו ניתן לשרטט שנים רבות, נצח תמים, מבלי שתשבע העין מראות והמוח מחשוב ומהתפעל. היה זה מרחב אינסופי של חשיבה שנישא על כנפיו של דמיון קודח וחולני וששכן בעמקי החושים; היה זה מרחב בו יכולת לשוטט במשך יובלות רבים, להרהר ולהתנוכח, להתפעל ולהתעבות במבחניה העדינים ביותר של אי-השפיות..אכן, המוות לא היה סוף פסוק.

הממשות האמיתית היחידה באותו לילה היתה גופתו של שמוליק המוטלת לרגלי עמוד הטלפון. יש וגופתו היתה צפה באגם של אור ירקרק ויש והיתה חוזרת אל אבני המרצפות הקרות, כדי לחבוק אותן בכל כוח זרועותיה. לא היתה זו גופתו של בר-מינן;

היה זה חלק אורגני של אותו לילה: של העיר ההרוגה ושל פילוסופית המוות. נדמה לך שהוא שכב שם כדי להתווכח עם עצמו, כדי להתפלפל עם עצמו על אודות המוות שזה עתה נתגלה לפניו בכל רחבו ועמקו. הוא התווכח על אנטומיית השיגעון, על חזיונות ההזיה ועל רקמותיו הצבויות של הכאב. היה זה, אכן, כבת קולו של הפשע העולמי, כהד רפה לטבח הגדול ביותר של אלף השנים האחרונות. שם הוא היה מוטל - על מרצפת הרחוב, שותה בצימאון את אורו הירקרק של הירח ומלקט כוכבים בעיניו הזגוגיות. הבטתי בו ודיברתי עמו ודיברתי וחזרתי, ודיברתי במשך שעות רבות ...

הלילה נמשך ללא קץ. המוות ריחף מעלינו כעטלף ענק המנסה להסתבך בשערנו. המוות ארח עמנו לתא, פיזם לנו משיריו. המוות נילוה אלינו לטיולנו על פני שבילים ארוכים שאינם מסתיימים לעולם ודרך שערים נישאים אל ארצות דמיוניות רוויות עשו וצחנה, מקום בו הועלתה אדמה שלימה על המוקד. בדומה למסעו של דנטה בשאלו ראינו את הריקנות שנותרה לאחר מותם של האנשים יותר משראינו את ציבורי הגולגולות הערופות ואת נחלי הדם. אכן ואכן - אותו לילה הבינונו היטב את המוות. אותו לילה התמזגנו במוות והיינו לחלק ממנו.

הירח טיפס לאיטו במרחב השמיים. הצל שביטנו הטיל על הרחוב, הלך והתארך. צללי הבתים האחרים התארכו גם הם. לא יצאה שעה מרובה והצללים קרבו זה אל זה, והתחברו זה עם זה. אחד הצללים האלה עטף בכנפיו גם את גוויתו של שמוליק.

* * *

במשך כל הלילה הבחנו בתנועות בלתי רגילות בחוץ. המשמרות. הגרמניים שוטטו ברחובות כשליחיו של המוות. הם הילכו בזוגות ואף ביחידות; מגיחים היו מתוך הצל וחשים להעלם מאחורי פינת הרחוב. הם עברו זה ליד זה בשקט, התבוננו בפני חבריהם והמשיכו בסיוורם. כל אחד מהם עצר ליד עמוד הטלפון והביט בגופה. נראה היה שהם הצטערו על עובדת מותו. על שלא היה לאל ידם להתעלל בו עוד ולהמיתו בשנית. אז עמדו והביטו בביתנו וריר נטף - מפייהם. הם הדליקו את פנסיהם והאירו את החלונות. התלחשו ביניהם בהראותם על הבית ואף אל החלון שלידו ישבתי. אחד הזקיפים פרש מהחבורה, נכנס לבית שמנגד ולביתנו ונשאר שם. בהביטי לאחר זמן מה הרחובה ראיתי זקיף היושב על המדרגות המוליכות לביתנו כשרובה מונח בין ברכיו.

גילוי בונקר בו הסתתרו יהודים, הוצאה להורג של אם ובנה. [ארכיון לוחמי הגטאות]

את עליית השחר בישרו שלוש יריות שנורו אי בזה מחוץ לעיר. המורדכוביצים; הרכנו את ראשינו בדומיה.

משעלתה השמש הופיעה עגלה רתומה לסוס לפני ביתנו וגופתו של שמוליק נזרקה לתוכה. העגלון דפק בסוסו והעגלה משה מהמקום כשרגלו של שמוליק נסרחת מאחוריה בנדנדוד. שלולית קטנה של דם נקרשה על אבני המרצפת. שעות מספר לאחר מכן פקדנו יום לווהט חדש. התא שבו נחבאנו היה ליורה רותחת. בחום הנורא ששרר סביבנו לא יכולת להפטיר או לשמוע מלה אחת ויחידה: "מים.. מים.."

היה זה יומנו השלישי מאז נחבאנו באותו תא קטן. עד אז הספקנו כבר לכלות את כל מזוננו ומשקנו. לא היתה כל אפשרות של היחלצות מהמקום. קיווינו שכמה עובדים יוחרו ללושיצה; שהשומרים יעזבו את גבולות הגטו. אולם, דבר לא נשתנה; והצמא ינק את דמנו וייבש את לשדנו. הינו מכוסים בזיעה ולכלוך, את צרכינו נאלצנו לעשות בתא ומידי פעם בפעם היינו שוקעים בתרדמת עילפון; החום הנורא היה צולה את בשרינו – כך מתנו לאיטנו, מוות נורא ומחריד.

שכבתי בפינת התא וחשתי בשידפון האוכל את רקמותיי. לשונות אש היו מלחכות את חזי ורוח חמה נשבה בחדרי בטני. שכחתי בדבר מצבנו הנואש, כל מעייני היו נתונים לטיפת מים, למגע קל של טחבות צוננת - מים, מים... אותה שעה הייתי נכון לכל ובלבד שתיתן לי לגימת מים. אילו הציעו לי מי כוס מים תמורת היכנעותנו כי אז אחרנו לעשות זאת. אלא שהגרמנים היו עושים בדיוק להיפך. יראתי שאם איירה בצימאוני הרי שעתידי אהיה לסחוב אותי את צימאוני שאולה - לכל ימי מותי ...

הנעתי בראשי זחלתי מתוך התא אל דירתנו. שפעת אורה סינורה אותי לרגע עד שנאלצתי לעצום את עיני בחוזקה. בדי עמל גררתי את גופי הכבד תחת הספה וסקרתי את החדר. בגדי הבחורים היו מושלכים על הריצפה. על השולחן, ליד ה"ליטררישא בלטר" היו מונחים משקפיו של מורדכוביץ הזקן, הוא לא טרח אפילו לנטלם עמו. החדר היה הפוך כולו. תמונתו של הרצל היתה מונחת במסגרתה השחורה על המיטה. קמתי ועמדתי על רגלי. לא ידעתי לאן היה בדעתי ללכת. בפיך ברכים עשיתי את דרכי לחדרנו. קריר היה בחדר ואני נשתהיתי שם קמעה. דלת המרפסת היתה פתוחה לרווחה ואויר צח ורענן חדר דרכה במשב מרענן. הכל מסביבי היה שקט ונינוח. כמקודם שמעתי גם עתה את מלאכי השמים בפורטם על נבליהם ... לושיצה היתה פרושה לרגלי, לבנה, שלווה ומתה, נדמה שתמו כל החיים עלי אדמות; שרק כמה רוחות שרדו בעולמנו כדי לשאוף לקרבן אוירה של שלווה ומנוחה, כדי להאזין למוסיקה. אולם אז נשאתי את עיני אל מעבר לגדר התיל, אל הרובע הפולני, ושם ראיתי אנשים חיים. שם עמדו אנשים כשהם מתווכחים בינם לבין עצמם ומלקקים גלידה. לא, עדיין לא פסי כל החיים. השמש לא אספה את נוגהה והשמיים לא התמוטטו תחתיהם באותה שבת עקובת מדם. רק היהודים הובלו לטבח, בהניחם מאחוריהם עולם מרווח יותר. רק היהודים, אך ורק היהודים ...

שלווה וצינה שררו בחדר. השמיים נשקפו מבעד למרפסת הרחבה - שמיים כחולים ומצודדים. בכחול מרגיע זה, בשירה מצודדת זו חבוי היה קולו של הנצח- קול מבוטח ומעודד והרי לא נחבאתי אלא כדי להיחלץ מתאי הגזים. הצלחתי, עתה לא נותר לי אלא למות. מה טוב יהיה למות בחדר קריר זה, ליד החלון הפתוח ונוכח כרי הדשא והחורשות הרעננות - מקום בו שיחקתי כל קיץ עם מוטל, עם בוריס ועם שמוליק... מה טוב יהיה למות שם, בלי גרמנים- ובלי צלבי קרס; חייך יגיעו לקיצם כסיומו של שיר נוגה. חייך יגיעו לקיצם בחדר בו עלה שחרם - ואם הקדים הקץ לבוא, מה בכך ... איש לא יתענג עוד על השפלותי. מעתה לא אחוש עוד בכל הסובב אותי. שכבתי על הספה, האזנתי לנעימת הנבל ועצמתי את עיני. שמעתי את הרשק בדברו עמי ... פקחתי את עיני, איש לא נמצא שם מלבדי. סנוניות נחו על חוטי החשמל שמנגד למרפסת. בראשי

המסוחרר זרמו מים - מים קרים, מים לחים... ערפל צעף את עיני וכיסה את עין השמיים. "מים, מים ... " מלמלתי באפיסת כוחות. הסנוניות צייצו והמלאכים פרטו על נבליהם. פריטתם היתה עתה חזקה מתמיד, המנגינה היתה ברורה ואכן גם מוכרת. "יזכור", נהמו המיתרים, "יזכור". הפסיון המצויר שעל הכותל התעורר לחיים בנופפו בגאווה בזנבו המלכותי. "מים ... " התחננתי לפניו. "ש-ש-ש-ש ... " היסה אותי, בתחבו את זנבו לתוך פי.

חשתי שאני נשנק וקפצתי מעל הספה.
מים, מים.

תקוה קלושה פיעמה עדיין בלבי, שמא יימצאו מים בתא שמתחתינו. בדי עמל גררתי עצמי במורד המדרגות, אל המחבוא שבקומה הראשונה. מחבוא זה היה מרווח יותר אולם לא נמצא בו כל חלון והאור חדר לתוכו דרך הסדקים שהיו בכותל הפונה אל החצר הפנימית. מבעד לסדקים אלה ניתן היה לראות חלק מה מלושיצה - בתים ואורות, מחראות ומוסכים. מאחת הרפתות הסמוכות עלתה נהימתו היבבנית של עגל שלא ניזון מאז יום השבת. כמה תרנגולות ניקרו בחצרות כשהן תמהות נוכח הדומיה שנפרשה לפתע על העיר. בכל מקום נראו דלתות וחלונות פתוחים לרווחה ורחובות שוממים. נוכח שקט ודממה זו שנכפו על העיר ניתן לחשוב שהיא הוכתה בשיתוק. מעל מרחב זה של שקט ומוות התנשאו שני צריחיה הגבוהים של הכנסייה - אלו סמלי האהבה והסליחה אשר לנצרות.

שני דודי היו רוקמים שם תכניות רבות בדבר הימלטות מתחומי הגטו - תכניות שהיו פשוטות מידי או דמיוניות יתר על המידה. סקרתי אותו חלק של העיר שנשקף לעיני וחשבתי שיתכן ומוטב להימלט דרך החצר מאשר דרך הדלת הפונה לרחוב. האזנתי לזקיפים הגרמניים אולם לא שמעתי דבר, הללו הוצבו כנראה במרחק מה מאיתנו. החלטתי לחמוק משם עוד באותו לילה, ובהחלטה נחושה זו שבתי ועליתי למחבואנו. אם נחליט לצאת הרי ששומה עלינו לעשות זאת בראשית הערב, בטרם יעלה הירח. הודעתי למשפחתי בדבר תכניתי. נותר לנו עתה לפתור לאן נשים את פעמינו לכשנימלט מתוך הגטו. חשבנו בתחילה על אודות שדליץ ואחר כך גם על קונסטנטינוב. אולם נאלצנו לוותר על שני מקומות אלה מאחר שבלתי אפשרי היה להגיע אליהם במשך לילה אחד. אם יעלה בידינו לצאת נצא למורדי, עיירה שהיתה מרוחקת כארבעה-עשר ק"מ מאתנו; לשם נוכל להגיע עוד בטרם יעלה השחר.

האפילה החלה לרדת וכוכבים מספר החלו מבצבצים מבעד לחלון. בדומה למורדכוביצים החילונו גם אנו להכין עצמנו לדרך. הדפתי את בגדינו ונעלינו מתחת לספה וזחלתי עמם לחדר. למשך דקות מספר היינו המומים, נוכח הבדידות והדממה הכבדה שנפרשת על הגטו. שמעתי כיצד נועלים מאחורינו הנשארים בתא את הדלת. לטשנו את עיננו אל הלילה הפוזל והמתנו. בתחילה נחלקנו לשת קבוצות; אני התכוננתי לצאת ראשון, עם אמי, ובלציה, ומניה נועדה לצאת אחרי עם אבי. אולם, לפני רגע היציאה ממש החלטנו לעשות את דרכנו בצוותא.

המתנו על המדרגות. היציאה החוצה דרשה מאתנו אומץ על אנושי. כנראה שהחלטנו לבסוף לעשות זאת משום שמצאנו עצמנו פוסעים לעבר הדלת. ירדנו קומה אחת והדומיה שבחוץ לא הופרעה. אולם משהגענו לקומת הקרקע שמענו אנשים הרצים בחוץ במהירות רבה. ירייה נשמעה מעבר הרחוב מזה ולאחריה פלחו שתי יריות נוספות את דומיית הלילה. שמענו את הגרמנים ברועם ברחוב ובצעקם בקול. ירייה נוספת נורתה ממש מתחת לחלוננו. עלינו במדרגות במהירות רבה וטיפסנו לעלית הבית. שם ישבנו והמתנו לבואם של הגרמנים. דלת הכניסה לביתנו נפתחה שמענו את הגרמנים בחפשמ משהו בקומת הקרקע. אולם, הדלת טרקה לפתע ושקט שרר כמקודם. למשך זמן מה שכבנו בעליה ואז שבנו למחבוא.

דקות מספר לאחר מכן עלה ירח מלא והאיר את השמיים.

* * *

שכבתי בחשיכה והאזנתי לשטפו של הזמן. שטף זה היה ישות בפני עצמה, ישות שממנה לא היה מנוס. הלילה, המחבוא, העיר המתה, הכוכבים החיוורים והירח הלגלגני היו כל מה שנותר לנו; מאטון סבוך זה של קורים לא יעלה בידינו להימלט. שמיים דוממים נפרשו מעל העיר, וכך זה נמשך ... השתופפתי ליד החלון והתבוננתי ברחוב אשר מנגד לביתנו, בצללים האורבים בקרנות הרחובות וברוחות הרפאים היושבים על אדני החלונות. ממשותו של מצבנו הטיחה גל של אימה קרה לתוך מוחי והייתה את חושי בשיגעון. עמקוּתה של הטרגדיה חרתה באדמה חריץ עמוק כשעשן רב מתמר ממנה...הכאב והקינה ריחפו בליאות על פני הגוף ויללו מרה.

ישנתי; היתה זו שינה מלאת חלומות שיגעוניים ודמויות שלא מעלמא דנא. כל כמה דקות התעוררתי משנתי וקמתי כרי להביט מבעד לחלון אל רחובותיה השוממים של העיר הטבוחה. היה זה מדבר זרוע עצמותיהם המגורמות של קרבנותינו. היתה זו ביצה שטופת אור ירח ומלאה בגוויותיהם הטבועות של אנשיה. המחריד שבכל הנוף הזה היתה הילתו של הירח ... שוב שקעתי בשנתי. משהתעוררתי לבסוף שקע הירח; התא היה אפל, אורו של הליל שהיה עד כה ירוק הפך והיה לאפור. קמתי והערתי את האחרים. לפני עלות השחר היה הלילה ערפילי ביותר. הערפל החל יורד על העיר והראיה הוגבלה. חזרנו על מבצענו מראשית הערב. השלכנו את חפצינו החדרה, זחלנו מתחת לספה ועמדנו בחדר כשאנו רועדים; כך המתנו ואוזנינו קשובות. בחסות החשיכה קרבנו אל החלון. משהתבוננו החוצה ראינו שני שוטרים היושבים ברחוב שממול לבית; שוטר אחר קנה לעצמו שביתה על מדרגות ביתנו. שבנו וחזרנו לתא. עתה משוכנעים היינו ששוב לא נימלט מתוכו. מחצית השעה לאחר מכן הפציע שחרו של יום חדש.

כישלוננו מהליל טפח על פנינו בהחווירו לנו מה נואש היה מצבנו. סיכוינו למות בצמא החל מתממש הלכה למעשה. מוות יבש ולוהט זה זחל אלינו בחסותם של שמיים בוערים בלא כל ענן. נדמה היה לי שגיצי אש רשפו על פני כתלי תאנו במשך על היום. גופנו החל מעלה את דמנו, מיבש את מוחנו ומעבירנו על דעתנו. מוות איטי ועצל היה קרב אלינו; סבלן אשר בדומה לעלוקה היה מוצץ בתאוה את תמצית חיינו, את לשד עצמותינו. חדלנו כמעט משלוט בעצמנו; קמנו מעל מקומנו, דחפנו זה את זה, זחלנו אל הדירה הצוננת קמעה ושבנו והצטנפנו בתא הלוהט. האשה מסרנקי לפתה לפתע את הסיר שנמצא בפינת התא וקרבה אותו לפיה. היא שתתה... מישהו זינק לעברה בנסותו להוציא את הסיר מידיה, אחרים שתו גם הם. רק הרביעי בין השותים התבונן לתוך הסיר, הניחו על הרצפה והתיישב לידו בגניחה קורעת לב. הסיר מלא היה עד שפתו בשתן שנצטבר בתוכו במשך שלושת הימים האחרונים.

באותו יום ראינו את ראשוני האנשים בגטו. זקיפים שסיימו את תורנותם שוטטו ברחובות הנטושים באפס מעשה. שוטרים פולניים חיטטו בבניינים הריקים אחר מציאות כשלהן; אזרחים בודדים ההינו לחצות את הגטו בדרכם לעבודתם. בעל המסבאה שליך גדר הגטו חזר ופתח את מסבאתו. לפני החנות היתה מונחת ערימה גבוהה של כלי מיטה ובגדים ואיש גררה לתוך חנותו. אז נטל מטאטא ודלי מים והחל מוחה את כתמי הדם הקרושים שלפני חנותו. המים שהותזו על אבני המרצפת נועדו למחות את עקבות רציחתנו, אולם אני הבטתי בהם בעיניים שוקקות ומלמלתי באין אונים "מים.. מים"

סמוך לשעת הצהרים נשמע שקשוק מרכבות בגטו. הבוזזים באו ליטול את ביזתם. כל עוד היה הגטו שקט עשוי היית לחשוב שהעולם הגיע לקיצו – דובר זה היה עוד בכוחך לשאתו. אולם, משראית את האנשים בפתחם את חנויותיהם ובקנותם לחם ומצרכי מזון.. החיים החלו להתעורר על קברם של שמונת אלפי הגברים, הנשים והילדים. חיים חדשים אלה שהחלו לפכות המריצונו ביתר שאת לברוח משם, להימלט בכל מחיר. צריכים היינו להימלט למדבר, לערבה שוממה, למקום שלא הצמיח דבר ושלא החיה דבר, למקום שדיכא כל זיכרון שהוא..

בנה הקטן של האשה מסרנקי הוא הוא שאיבד עשתונותיו. הוא זינק לפתע על רגליו וצרח בכל כוח גרונו – זעקה שנשמעה, מן הסתם בכל העיר. עיניו התהפכו ואישונו נחבאו; הוא צרח אלינו למים, הוא ביקשנו שנניח לו לצאת משם, שנפסיק לרדוף אחריו היטלנו אותו על הרצפה, סתמנו את פיו, והחזקנו בו בכוח עד הרגעו. אמו החלה אז להלבישו באומרה לו: "לך, צא מכאן אל המוות." והילד לא ירד לסוף דעתה, כמונו אנו. אולם היא הלבישה אותו ואמרה לו לצאת; אם יעלה בידו לצאת את תחומי הגטו שינסה להגיע לסרנקי, מקום בו עבד אביו אצל הגרמנים. איש לא אמר דבר, איש לא מיחה בידיה בעת שיצאה עמו לדירתנו. שמענו את המדרגות בחרקן; זקפנו את אוזנינו והמתנו לירייה. היתה זו תכניה נואלת לשלחו החוצה בעיצומו של יום אולם, יתכן והם יחשבוהו לילד פולני. ישבנו והמתנו ומאומה לא אירע. מאחר שהזמן חלף ומאומה לא הפריע את שלוות הגטו החלה התקווה מפעמת בקרבנו שגם בידינו יעלה להימלט מתחומי הגטו החוצה.

האשה נחושת החלטה לא הרהרה זמן רב והחלת מכינה גם את בנה השני לדרך. בדומה לאחיו ציידה אמו גם אותו, ילד בן אחת-עשרה, בכסף והורתה לו לנסות להגיע לסרנקי. הילד לא ענה דבר; הוא עמד ליד דלת התא ורעד כעלה נידף. האשה היתה מחזקת את לבו באומרה לו שאם לא ימצא את אביו אל לו להתיימשך - ילך אל אחד האיכרים ויבקש שם מחסה עד יעבור זעם. הנער לא מש מעל מקומו; כל גופו רעד כבקדחת. "שם תשיג מים!" האיצה בו אמו. הילד לא דיבר וזחל החוצה. אמו זחלה בעקבותיו והביאה אותו אל המדרגות; אז שבה וחזרה אלינו באומרה לנו שזה עתה ירד.

שקט ושלוה שררו בחוץ; השמיים העניקו לארץ מלוא חופניים אורה. מבעד לחלון ראיתי זקיף גרמני הפוסע במנוחה לאורך רחוב פולינוב כשרובהו מוטל ברשלנות על כתפו. אמם של הילדים ישיבה בפינת התא שאצבעותיה תחובות בשערה האדום והסמיך. יריית רובה פילחה לפתע את הדממה. האשה קפצה מעל מקומה כנשוכת נחש; היא שילבה את ידיה כבתפילה ושקעה בפינתה בהליטה את פניה. זחלתי החדרה וסקרתי בזהירות את הרחוב. השומר ששוטט ברחוב פולינוב נעלם. שמעתי לפתע מישהו המהלך על המדרגות. נחפזתי לתא ונעלתי את הדלת. מישהו החל זחל לעבר הדלת ומקיש עליה מבחוץ. הילד נכנס בהזהירו אותנו לשמור על השקט. הוא סיפר לנו שהזקיף הבחין בו וירה לעברו. הוא הצליח להימלט ובמשך זמן מה נחבא בעליה. לאחר שהשתכנע שהגרמנים לא ביקשו אחריו שב וחזר לתא.

וכך, בעוד שברירתנו המוצלחת של הנער הראשון עודדה אותנו, הנה בא כשלונו של אחיו וטפח על פנינו. החום גבר, הצמא נעשה נורא והאנשים החלו מטיחים בפני מחדש את האשמה בדבר כליאתם שם. היינו צריכים ללכת עם כל האחרים.. צריכים היינו לחלוק עימם את גורלם.. הסתלקתי מהתא וירדתי אל המחבוא אשר בקומה הראשונה.

הנחבאים שם ידעו על דבר בריחתו המוצלחת של הילד הראשון ודודתי החלה מכינה את ברק ורבקה לניסיון דומה. שני הילדים מאנו לצאת; הם ביקשו להישאר עם החרים, אולם הוריהם דחקו בהם לצאת באומרם להם ללכת לסביניארוב, אל יוספובה, אולי תאוות לעזור להם. בדומה לילדיה של האשה מסנקי שימשו המים כגורם מפתה גם לשני ילדים אלה. הוריהם העניקו להם קצת כסף והדפוס החוצה.

מבעד לסדקים הרחבים שבכותל ראיתי את שני הילדים ברדתם לחצר. הם נראו גלמודים ואובדים. יחפים, זעירים ונבוכים עמדו בחוץ כשהם ממצמצים בעיניהם מחמת האור הרב; ואז החלו עושים את דרכם ברגליים כושלות. הילדה אחזה ביד אחיה והשניים היו היצורים החיים היחידים במרחב זה של בתים ריקים ורחובות נטושים. צעדם היה איטי ולא בטוח ומדי פעם בפעם היו סוקרים את סביבתם במבט נפחד. נראה שילדים אלה יהיו מאושרים רק אם יונח להם לשוב למחבואם. לאחר שעה קלה נעלמו השניים מאחורי פינת רח' מזריץ'.

מתוך עשרים ושבעת האנשים שנחבאו תחילה בתא נותרנו שמונה עשר בלבד. חזרתי למעלה. אבא קרא בספר ירמיה. מניה היתה מעיינת בתמונות ישנות. פני האנשים הנשארים לא הביעו כל כאב או יומרה איזו שהיא; מבטם היה אדיש והם נראו לאור הדמדומים כנרות דועכים. איש לא התאונן, איש לא ביקש מים, איש לא חיפש אחר מוצא – היאוש והמרי נטשו אותם. האנשים חזרו וטעמו מהשתן במהלם אותו בריבה שנמצאה במטבח. קרן זהובה של אור חדרה מבעד לחלון ורסיסי אבק שוטטו עליה בשובבות. חשבתי על דרך בה נוכל להימלט והחלטתי לעשות זאת עוד באותו לילה, ועל אף כל הסכנה שבדבר. הבחנתי בעובדה שהמשטרה הפולנית החלה מחליפה את הזקיפים הגרמניים. קיוויתי להתקשר עם אחד השוטרים הפולנים ולבקש ממנו עזרה. לשם כך שומה היה עלינו ראשית כל להתקשר אתו. היתה זו תכנית מסוכנת, אולם לא יכולנו להשהותה. בלי מים לא נוכל להחזיק מעמד בתא. שומה עלינו להתקשר עם אחד השוטרים הפולניים ממיודעונו.

ירדתי לתא שמתחתינו ושוחחתי על כך עם ינקל. ינקל מסר את שמו של אחד השוטרים הפולנים עמו קיים יחסי ידידות; הוא אף הציע למסור לעניין זה את כל הכסף שנמצא אותה שעה ברשותו. עלינו יחד לתאנו. והודענו לאחרים על אודות תכניתנו. עתה נותר לנו להודיע גם לפולני על דבר תכניתנו. מבטי התוהה נח על בלציה. היא הבינה את כוונתי והתחמקה לפינת התא. חיויתי את דעתי שהיא היתה היחידה מבינינו העשויה לבצע מעשה זה בהצלחה. נוכל להלבישה כנערה כפרית וכך יעלה בידה לחמוק דרך הגטו לביתו של השוטר הפולני.

הערב בא. השמים היו תכולים ועננים מוכיים התלו מתקשרים בגובה רב. המלאכים שבו לפרוט על נבליהם... אמא ישבה בפינת התא כשהיא מחבקת את בלציה ומניעה בראשה לאות מאון. הנערה עצמה רעדה בכל גופה ואיש מאתנו לא השמיע דבר. היא היתה צריכה להחליט בדבר; השארנו זאת לבחירתה. במשך זמן רב היתה אחותי חוזרת ואומרת "אני פוחדת ללכת לבדי, אני פוחדת למות לבדי..." אולם, לאחר זמן מה הודיעה על נכונותה לצאת ...

נטלתי פיסת נייר ורשמתי עליה את הדברים הבאים "אדון יקר, קבוצת יהודים הצליחה להיחבא ברח' מזריץ' מס' 2. הואל נא לבוא אלינו. היכנס לבית מהדלת האחורית, עלה לקומה השניה וקרא שלוש פעמים בשמו של "ינקל". נשלם לך בעבור נדיבות לבך ביד רחבה..." חתמתי בשם דודי ינקל שהיה ממיודעיו. מסרתי לבלציה את האיגרת והוריתי לה כיצד לעבור את הגטו. אחרי שתמסור את האיגרת לתעודתה יהיה עליה להסתלק לסביניארוב ולהמתין לנו.

בביתה של יוספובה. היא האזינה לדברי בלא שתאמר מלה וזחלה מתוך התא כשהיא רועדת בכל גופה מפחד. אמא יצאה אחריה כדי להלבישה כילדת איכרים.

הזמן חלף ואנו סברנו שהיא כבר יצאה החוצה. רחש חשוד עלה מהחדר. זחלתי מתוך התא. בלציה נמצאה שם כשהיא לבושה כבת איכרים, ובעיניים קרועות לרווחה היתה מביטה אל הגטו. היא היתה יחפה ובידה כד חלב. כה רכה ואובדת נראתה בעיני אותה שעה עד שלבי נכמר בקרבי; היה זה פשע לבקשתה לעשות זאת. בראותה אותי הרכינה הילדה את ראשה ולחשה: "אני פוחדת למות לבדי ... " היא היתה קרובה להתמוטטות. מניה יצאה אליה ושתי הנשים ביקשו להישאר. בלציה תלתה בי את עיניה ואני רמזתי כלפי התא. היא הרכינה את ראשה, נטלה את כד החלב ואמרה בקול שפל: "אני מוכרחה ללכת ... " חיוורון נורא כיסה את פניה וכל גופה רעד בקדחת.

אמרתי לאמי ולמניה לחזור לתא ואני יצאתי עם בלציה אל חדר המדרגות. הסברתי לה בפעם נוספת את שעליה לעשות. ירדתי עמה עד לקומת הקרקע, שם הוריתי לה להמשיך בדרכה בלעדי היא התקדמה צעדים ספורים והפנתה אלי את ראשה. אז, מבלי שתבטי לצדדים, התקדמה ונעלמה בחצר.

נכנסתי לתא שבקומה מתחתינו והבטתי מבעד לחרכים.

ראיתיה בעומדה בפנינת הבית כשהיא סוקרת את סביבתה בחרדה. חיוורת ויחפה, זעירה ונבוכה היתה הילדה אומללה ביותר; אילו יכולתי כי אז קראתי לה לשוב. לבסוף נעתקה ממקומה והחלה ללכת. היא חצתה את החצרות הריקות, עברה בין הבתים הריקים והתקדמה דרך הרחובות הנטושים - יצור יחידי העושה את דרכו בגטו המת ... היא התקדמה כלפי הרובע הפולני בהשאירה אחריה שביל של עגמות, כאב וטרגדיה, של קינה ארוכה ללא סוף, אז פנתה מאחורי גדר עץ ונעלמה מעיני .

התהלכנו בתא באי-סבלנות מכאיבה. המתנו ליריות. מניתי את השניות שכל אחת מהן היתה כצלצול אדיש של שעון אכזרי. הזמן נמשך לאיטו; לאחר שמחצית השעה חלפה בלא כל יריות הגענו למסקנה שעלה בידיה לחמוק מתוך הגטו בשלום.

הערב החשיך והלילה החל פורש את כנפיו עלטתו. לא ידענו עדיין מה עלה בגורלה של הלציה ואם יאות הפולני לקבל עליו את המשימה. יריות בודדות נשמעו עתה פה ושם; משמרות נוספים הופיעו ברחובות הריקים. הירח נחלץ לבסוף מאחורי האופק. צמא הייתי וחושי החלו מתקעים. חזרתי לפינתי ושם שקעתי בתרדמה גואלת, בה חלמתי על אודות מים, מים רבים...

שעת לילה מאוחרת; הירח ניסר במרומי הרקיע בעת שדמות חמקה בחשאי בסימטא שלייד ביתנו. ישבתי במתיחות כשעיני מלוות בדאגה את הצל המתקדם לעבר ביתנו. הצל נעלם בכניסה ועד מהרה שמענו מישהו עולה במדרגות. האיש מעד ורעש נורא נשמע בכל חדרי הבית. שקט מעיק שרר לאחר זאת במשך זמן מה. לאחר שעה קלה שמענו בהתקדמו במדרגות. האיש הגיע לקומה השניה ושם עצר. המתנו כחמש דקות בהאזנה קשובה ואז שמענו, "ינקל...ינקל...ינקל..."

זה היה שוטר פולני.

ינקל ואני יצאנו אליו. יחד דנו בתוכנית לפרטי פרטיה. הכל היה כשורה, אלא שהפולני סרב ליטול עמו קבוצה גדולה כל כך. הוא אמר שהוא יוביל את מחציתנו עוד באותו לילה ואילו האחרים יצאו עמו בליל המחרת. עד אז הבטיח האיש להביא להם מים כדי שיוכלו להתאושש קמעה עד ליל המחרת. כן אמר לנו השוטר שבמקרה וניתפס שומה עליו להעמיד פנים כאילו נתפסנו על ידו; במקרה זה יתכן ויהא עליו אף לירות בנו. לאחר זאת יצא החוצה בהורתו לנו להכין עצמנו לדרך.

מאחר שאיש לא הציע או ההין להציע דרך כלשהי לבחירת המועמדים לצאת ראשונים, הנחנו לבעיה לפי שעה. כולם החלו מכינים את עצמם. הורדתי את משפחתי לתא שלמטה ושם המתנו. ישבנו ליד הכותל ומבעד לחרכיו צפיתי אל העיר. נפרד הייתי מלושציה, מקום ממנו גורשתי על ידי אנשים שהיו זרים לו. עזבתי את העיר בה נולדתי וגדלתי, עיר שהיתה שוקקת חיים ומרובת אוכלוסים - עיר שהיתה עתה מתה ונטושה - כדי לגרור את עצמי למקום קבר אחר. משאיר הייתי את לושציה מאחורי גבי, עיר לבנה וחרישית הרוחצת באור הירקרק של ירח חצות; עיר שעטתה את גון המוות החיזור, עיר שנענשה על חטאים שלא ביצעה, עיר שנגזר עליה לסבול בלא סיבה וטעם.

השוטר חזר לביתנו בשעה מאוחרת הוא חזר ושיין את פרטי תוכניתו. שני שוטרים פולניים שמרו על אחת מפינות הגיטו. חלקו הקשה של המבצע הייתה חציית רחוב מזריץ', מקום בו הוצבו משמרות גרמניים. הוא חזר והזהרנו לא לבגוד בו במקרה ונתפס על-ידי הגרמנים. במקרה זה שומה יהא עלינו לאמור שנתפסנו על ידו ושהוא מובילנו למאסר.

משפחתי ואני נמצאנו בקבוצה היוצאים הראשונה. ירדנו בעקבות הפולני אל קומת הקרקע. השוטר יצא החוצה וחצה את רחוב מזריץ'. פתחתי את דלת ביתנו כשחבילותינו הקטנות בידינו ורגלינו יחפות. הזהרנו איש את רעהו שבמקרה והגרמנים יפתחו באש לא נעצור אלא נמשיך לרוץ. המתנו בשקט.

הפנס הבהב לעברנו ינקל ובני ביתו יצאו ראשונים. ראינו אותם ברוצם לאור הירח כשגבם שפוף וצרותיהם צמודים לגופם; הם נעלמו במהירות בשער הבית. הפנס הבהב שנית. יצאנו לרחוב.

דומיית מוות עמדה בו ואנו רצנו במהירות כשאוזינו פקוחות בחרדה. נכנסנו לבית ומייד יצאנו לדרך. עשינו את דרכנו מבית לבית כשאנו נדחקים אל הקירות ומשתופפים לי הגדרות; אט אט קרבנו אל גבול הגטו.

השתהינו קמעה. שמענו צעדים ושקשוק כלי נשק. הבתים שברובע הפולני היו מוארים; ראינו אנשים המתנועעים בפנים. לאחר שעה קלה אותת לנו הפולני בפנסו. חצינו את רחוב פולינוב ואת גדר התיל. ראינו את הזקיף הפולני השני בעמדו על משמרתו בצל, אולם הוא לא זע מעל עמדו. הפולני הנחה אותנו עד לדרך בואכה ביאלה. הוא עצר ליד הגשר, סקר את הסביבה ואתת לנו ללכת. טיפסנו על הסוללה, חצינו את דרך המלך ובאנו בשדות. שם נחלקה קבוצתנו וכל משפחה יצאה לדרכה. היינו "חופשיים".

בביטאון הקודם על יהדות יוון בשואה [גיליון מס' 8] ברשימה הביבליוגרפית נשמט שמו של **יגאל שחר** מחבר הספר "הו מדרה". עתה, אני מתקן זאת. כך צריך להיכתב: שחר יגאל: "הו מאדרה" - סיפור אהבה באושוויץ - עליזה ועובדיה ברוך מסלוניקי, יד ושם, תשס"ב - 2002.

ביבליוגרפיה:

- אייבשיץ יהושע: "בקדושה ובגבורה", המכון ללימודי השואה, תשנ"ד-1994.
- זיידמן רות: "בבונקר", קובץ "זכור" ח', תשמ"ז-1987.
- זיידמן רות: "כוכב בעלטה", ירושלים, תשנ"ד-1994.
- נימצוביץ יצחק: "בזכותם - דמויות מן הפנקס", משרד הבטחון, תשכ"ח-1968.
- פינקוס אוסקר: "אוד מוצל", הוצאת המתמיד, תשי"ח-1957.
- בן-מיכאל גדעון רפאל: "אדם לאדם-אדם! חסידי אומות העולם תושבי חיפה", המכון ללימודי השואה, תשס"ו-2006.

סיום גיליון מספר 9